

de la Revue Arménienne HANCISS
au Couvent des R. R. P. P. Méchitharistes
à VIENNE
VII Méchitharistengasse 4

ԿԻՍԱՄՍԵԱՅ

Ազգային, Գրական և Քաղաքական

28^{րդ} ՏԱՐԻ

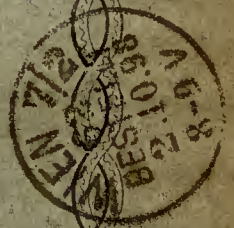
1898

ԹԻՒ 18

15 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ

ԽՐԱԳԻՐ - ՏՆՕՐԷՆ
Մ. ՄԱՄՈՒՐԵԱՆ

ԶՄԻՌՆԻՍ
ՏԳԱԿՐ. ՄԱՄՈՒՐԵԱՆ

Պ Ա Ր Ի Ն Ա Կ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

ԽՆԱՅՈՂՈՒԹԵԱՆ ԵՐԿ	681
ՈՒՃԱՅԻՆ ՇԱՓԻՂԱՅՆ	689
ՇԷՅՔԱԿԻՐ (Ս. Նաւարեան)	694
ՏԵՂԱԳՐԱԿԱՆ ՊԱ Ս. ԻՎՆԵՐ (* * *)	702
ՄԵՐ. ՄԱՐՏԻՐՈՍ ԱՂՓԻՐԵԱՆ	705
ՕԻՍ ԻՄԵ ՔՐԻՍՏՈՆԷԱԿԱՆ (Գ. Քնն. Խաչատուրեան)	708
ՆԱՐԱՀԱՅՏԱՏ ՈՐԱՆՈՐԸ (Մամբլոն)	709
ՄԵՐ. ՊԵՏՐՈՍ ԳՐԻԳՐԻԱՆԱՆ (Յ. Սաւառեան)	710
ԾԱՂԱՍՏՈՒ ՆՈՃԻՆ (Ռ. Որբերեան)	712
ԱՆՏԵՆԻՆ ԳՈՐԾԵՐ (Որսակ)	714
ՆԱԻԲՈՍԵԻՍԻԹԻՆԵՔ	719
ՏՕՐ. ՊԵՐՆԱՐԳՕՐ ՈՐԵԼՐԸ (Ք.)	720

Ծ Ե Ն Ա Ր

Վեհեակոյ Մխիթար՝
 քրտով՝ իւր երկամբ,
 Զարբ. ի-շ-դ-է-ն հաւե-
 խազոյն տպաւրէտ, կը
 տնտեսիւնը արդ. և նախկ.
 կը յիշուի, որ բարեկամըն
 Է՞ յիշուի, եւ երբ՝ ո՞ր եւ է ն. եւ նոր տնտեսարարներ տա.
 լով, սա ուրիշ առաջիկայ տպագրութեան, որպէս զի ըստ
 զարեւոյն՝ ինչպէս կը խոստացուի առաջին տպագրութեան
 լաւաշաքահին մ' զ կառարեւոյն կերպարանք լոյս տեսն.
 Կանխիկ ջորհակալութեամբ

1898 Շ-դ-է-ն 20

ՏԵՅԵԱՌԹԻՆ

ՄԱՆԹԱՐԵԱՆ ՏՊԱԳՐԱՐԱՆ

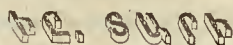
Ukr. Langh.

Direction de l'imprimerie Arménienne

S. LAZARE

VENISE

(Italie)

15 ՈՆՊՏԵՄԲԵՐ 1893

բաւանդու և ոչ շահեղութեան մ'ունի երկրի վրայ, երբ մո-
րաւանդի կ'տեսնէ իր ճակատ, իր եկեղեցին, իր քաղաքն, երբ
բոլոր յորսեքն օղբ կ'ցնային և մոխրի վրայ կ'նստի՝ ձեր
լաւաւորութեան երեսէն, այս ամեն կատարեալ անպատճառ կրօնայնե-
րինը դուքս թափել և այդ թափածը թաշն, անէծք կըր-
նայ լինիլ . . . :

Վ. — Արդ՞ Ես գիտմ :

Մ. — Արդէն լո՛ւի՛ ձեր պաշտած լոյսին գէտ՝, ձեր
լինկորկած կուռքին գէտ՝, ձեր բոլոր կեղծ ու պատկեր
աղբաւորութեան գէտ՝, ձեր անդճական խորհուրդներու
գէտ՝ . . . : Միամիտս՝ երբ երայ աս հարկի բնիկ հողէս,
կարծեցի թէ եղբւմ կ'գիտեմ, այս եթէ ոչ եղբւմեան
անուշութիւններ, գէթ խիղճ, դաթ, իրաւունք տիտի
դանեմ, և իմ անկողնոյ զրոյնքով լնտանիքիս ապրուս-
տը, ապագան տիտի ապագայեմ : Մարդկային այս աղէ-
կած ծախան վրայ տեսայ ամեն ցեղէ՝, ազգէ՝, կրօնէ արա-
քածներ, տեսայ պահապարդ, վէտ երկրաւորներ, տեսայ
շէնքեր, ապարաններ, կոթողներ և ինչ որ քաղաքակր-
թութիւնն ունի հրաշայիքներ, շողի, երկերականու-
թիւն, մեքենայ, մեծ մեծաւոր ազգաւորն արիւնով ու
քաւինքով շարժուած, տեսայ, որ մէկն բռնմ, մարդիկ որ
կ'թռնին, կ'ուղտն, հեռուանց հեռու կ'իտան, տեսայ մի-
մասներ, ձեռնածուներ, անպարարներ, որ յետին հոր-
ոտարմութեամբ ծիծաղելի տեսարաններ կ'ներկայեն,
կըստու ձեռքէ դրամ կ'կորցնին, տեսայ և կարգ մը մար-
դիկ ու կ'իներ, որ հայրս անունով այդ խառնութիւն խու-
ժանին հասնէն կ'վարեն, և անանց ձեր, անարգը, գէտքն
ու շարժումները կ'օրինակեն կապիտլին քանակի դի-
րութեամբ : Այդ ամենը տեսայ և հիտայ, բայց հիտաւ-
մբս չտի չտանցաւ, երբ այս բարեշնչեան խառնութե-
ան խորն ասակայի կրից պայքար մը շահանդութեան,
նախանձաւ, աստիքութեան և ամեն՝ մեր նուիրական դա-
ւանած լանկրու համար՝ անապարարութեան, անհաւա-
ստութեան, իրերկարութեան ահաւի նշաններ տեսայ :

Վ. — Եւ ուր ըսէ ինչ չէ թէ անսամդ այլ ըրածդ աղ-

բայր Մկօ- կայր չենք» մենք ալ կարող ենք տեսնել» այլ
աչ քու որդեակը անհայտափոք:

Մ. — Լա՛ւ, տեսայ նաեւ ցնցոտիներով, արտուտ, կոշտ
հայրենասիրներ որ ինձ պէտ տարապիտ, որն ի բուն բերա-
կ'կրէին հեալով եւ իրիկաններն՝ իբր որդասպարան՝ խա-
ներու ու փեսերու անկիւններն ունէին: Ամեն մէկն իր
փշտապին պատմութիւնը անկախն փայլ դրած օտէր- մէն
մին իր կեանքը՝ միշտ ողորմելի, ինձ պատմել կ'ուզէր:

— «Շան կեանք է մերը» կ'ըսէին ունանք. դժոխքի
մէջ կ'ապրէին կ'ըսէին ուրիշներ: Մեր փաստովն հայրե-
մեզ կ'ըսէին թէ, «պէտք է նաեւ բաժին հանել քանակին
ժախքերու», բնասանքն անօթի է: Ինչ յիմարութիւն որ
երկրէն դուրս ելանք» աւր չոր հայ մը կարելի էր գտնել:
Ինչու եկար եւ դու» Մկօ- ոսկէ՞ թէ փռա՞ ու տատապ
հաւաքելու: Թուանաւոր է» ընդի է այդ տեղի հայր» թու-
նաւոր է օգն ու ջարդ» հապա փորձաւ թիւններն, հապա
նենքաւ թիւններն» որ չորս կողմէն կ'պաշարեն ընդ, հա-
պա ծաղակներն» աւր հրեշտակներն անպատճ կընան զը-
րորիչ, հապա մեր աղաներն» որ մեր գրամը ատէպ խորե-
րու կ'շանտեն, եւ եթէ բողոքեն, ընդ կ'փնտան, հապա
մեր իշխաններն» որ մեր անկանդին շարունակ կ'գտան ու
կ'յորդարեն մեզ, կոշտ, բիրտ կենդանիներ, ժաժկարու-
թեան, մինչդեռ իրենք աղմի մէջ կ'իտապեն, հապա մեր
անմօրտեաններն» որ մեզ փայրելի կ'հաշակեն, փրտնապի
հովեր առնելով, եւ երբ ներք պան մեզ տարին բերանը
տարով կ'խուսափին, հապա մեր ջոջերն» որ մեր փայլ կը
թիւնեն՝ բերին ծանրադորմը մեր կանակին տարով» Դու
ալ, Մկօ, դու ալ փորձով պիտի համարուիս թէ՞ ոսկե-
ղած գլխով ու կառէ տաքով կենդանիներ կան հոս, կան
մարտիկան ու անտառախաթեան ալանակի տիպարներն»
որ ընկերութեանց մէջ իբրեւ տարրեր կ'պաշտուին՝ մա-
նաւանդ կարգ մը նորերու կ'իշերու կողմէ, կան հրէշներ
որ աղքատին արիւնը՝ աղքատի աչտ՝ կ'ծնեն եւ եկեղե-
ցիներուն, որ թափուր են միշտ, արծաթէ խաչ կամ՝ քա-
նի մը հանդ առնելով՝ իրենց աննն մեղք կ'ըսուեն: Ա՛յ, ո՛չ»

մեզ համար բնակելի տեղ չէ այս, այլ դերեզման մը: Ինչու եկար, Միօ:»

Վ. — Դու քու պատմութիւնդ ըսէ ինձ, մարդ Աստուծոյ, և վերջ տուր երեմիականիդ:

Մ. — Պիտի գամ հոն: Անշուշտ, Տէր իմ, այդ դրոյշները բոլորովին հիմնաւոր չգտայ, վասն զի Նոյ նահապետներ, Ղովտեր, արգարներ, կ'դանուէին այնքան նշաւակուած քաղքին մէջ, ըսի իւրովի, և ընկերներուս պատասխանեցի:

— «Դուք ձեր խառնակ ու անկանոն վարմունքը, ձեր մոլորմունքը, ձեր ընտանեկան սառնութիւնը պարտկելու համար, իրերն ու մարդիկը մեղապարտ կը գտնէք... Ի՞նչ կընէք ձեր վատակամ գրամն, չէ թէ ձեր սովամահ դուկներուն, այլ գինեատոնները, սրտնկանոցները կը թափէք և ահուելի ակտերով կ'փատիք մարմնով և հոգւով:» Եւ իմ հայրենակիցներս զայրացած պատասխան տուին ինձ. — «Կ'սխալիս, Միօ, եթէ մենք մեր դժբաղդ չուտենք, ուրիշներ պիտի ուտեն: Դու նոր ես, կեցիք ու տես: Դու չես դիտեր թէ ի՞նչ է Բելջիէ հրէշն, ի՞նչ է վալխառուն, ի՞նչ է միջնորդն, որ մեր առեւը կը փշին և մեր խելացիներն ալ զայն բոլորովին կ'քանդեն: Եթէ բան գործ չունիս ստակ պահէ, ծրարէ, գետնին տակ թաղէ. գողեր չորս դիդ կ'լրտեսեն, և ինչ որ ունիս հարիւրին հարիւր կ'առնեն կ'ուտեն: Աւելի լաւ չէ, որ գտնէ մենք ուտենք: Հաւատ, վստահութիւն չկայ և ոչ մի տեղ: Ալու, անուշ խօսքերով, հարիւրին երեսուն, յիսուն տոկոս խօստանալով խնայած դրամդ կորցելու հնարը դիտեն հոս, և ապա իրենց կռնակը կ'դարձնեն: Պատ վարէ, եթէ աւելորդ դրամ ունիս, պողա՛, բողոքէ եթէ ձայն ունիս. ո՞վ պիտի լսէ ձայնդ: Աղքատ ես, աւիրաւ ես: Քանի քանի անիրաւութեան զոհեր կ'ընամ համբել, և ցաւալին այս է որ այդ զոհերն աւելի մերայնայն ձեռք կ'լինին...»

Տէր իմ, այս ամեն խօսքերուն արժէք չտուի իրաւ, շարունակեց Միսն, բայց ջանացի օգուտ քաղել: Միտքս

դրի զգուշաւոր, պարկեշտ կեանք մը վարել օտարութեան մէջ՝ և ապա կ'ընդունի գումարով մը բնիկ երկիր դառնալ . . .

Վ. — Լա՛ւ, շուտ խօսէ. ե՞ս կ'երայ ստակդ:

Մ. — Ո՛չ, քա՛ւ լիցի: Աւելորդ է ըսել թէ ինչպէս ձեր ծառայութեան մտայ, Տէր իմ, ինչպէս հաւատարմութեամբ պաշտօնս վարեցի: Հինգ տարուան մէջ՝ ընտանիքիս օրապահիկը հօգալէն զառ՝ մեծկալի գումար մ'ալ . . . խնայեր էի, հարկւր ոսկի՛ . . . երբ . . .

Վ. — Խօսէ նայիմ . . .

Մ. — Հաբեշութի՛ւն, Բարեկիրթ, Ջաղաքակիրթ, ուսեալ երիտասարդ մ'որու հետ, ձեր գործերուն առթիւ, երբեմն կ'տեսնուէի, օր մ'ինձ ըսաւ. — « Աղբար Մկօ, կ'նայիմ որ դու ժուժկալ, համեստ մարդ մ'ես և կարծեմ՝ ստակ խնայած ես: Մինակ չգիտես որ դրամը կեցած տեղը խնձորի պէս չաճիր, պէտք է շարժման մէջ գնել: Ի հարկէ՛ դու աւուստուրի մարդ չես, բայց այդ արդեւք մը չէ քեզ հասաւէր լինելու: Գիտես որ ես օճառնաւոր եմ. տոկոսով դրամ կ'առնեմ ու կ'տամ, թէ առնօցն և թէ տուօցն այսպէս շահաւոր կ'ենէ: Դու տըգէտ այլ բարի մարդ ես. չգիտես թէ եւրոպայի մէջ ինչպէս բանւորները դրամատէր կ'լինին, ինչպէս վաճառականներ դրամադրուիս կ'դիզեն: Առաջիններն շարաթը մէկ մէկ զրուշ անդամ եթէ աւելցնեն շուտ՝ մը կ'տանին խնայող-լեռն արհը ըսուած դանձանակին կ'յանձնեն, և երբ մէկ քանի մէճիտի հասնի շարաթէ շարաթ աւանդուած այդ գումարը, որ կանոնաւորապէս կնքուած դրապահի մը մէջ հետզհետէ կ'նշանակուի ու կ'ստորագրուի, տուկոսը կ'սկսի բանիլ: Միւսներն, վաճառականներն, որքան հարուստ լինին, դրամատուն մը բռնած են ուր կ'ուղարկեն ամեն աւելորդ դրամ որ տոկոսն առնեն, իրենց մօտ պահելով միայն օրական մանր ծախքի համար պղտիկ գումար մը: Կ'իմանա՞ս. չկայ եւրոպական քաղաք մ'որ այդպիսի խնայող-լեռն արհը չգտնուին, որոց շնորհիւ միլիօններ կ'դիզուին, կ'գործածուին և բանւորներ կ'օգ-

աւելին, ինչպէս նաեւ բոլոր ժողովուրդը: Եթէ գործաւոր-ներու մօտ մեան այդ մանր մանր գումարներ, անշուշտ չնչին բաներու համար պիտի ծախսուին: Մտածէ մի անգամ՝ ներկայ հաճոյքի մը զոհադու թիւնն ապագային երաշխաւորութիւնը կ'գառնայ . . .

Վ. — Այդ շատ իրաւ է: Համազունցա՞ր այդ լուսամիտ և վարպետ երեսասարդին առաջարկին:

Մ. — Ի՞նչ մեզքս պահեմ, Տէր Բմ. շահու ստատանան փորս մտաւ, այդ հրեշտակի գէմքով ստատանային առջև: Տեսայ որ իր բոլոր ըսածները ճիշտ են, ինքն ալ աղմիւ, արդարաւէր, ազիշ մարդ մը կ'երեւէր: Գիշ մ'տեսն վարանեցայ . . . հարիւր ոսկիի չափ գանձէս՝ զոր տեղ մը թաղած էի, չէի ուզեր բաժնուիլ. իմ կնիշխ, դաւակնութեամբ հայն էր այն, երկար տաժանելի աշխատանքիս պըտուղն էր այն: Ասդին անդին ընկայ: հարց ու փորձ լրի այդ սեղանաւորին պատուաւորութեան վրայ: Ամենքը միարեւրան, չորնալիք բերաններ, ըսին ինձ թէ նոյն խել արդարաւորութեան տրպար մ'է, եւրպական կըթու-թիւն ստացած է, հրապարակի վրայ վարկ ունի, դրամ ունի, եկամուտ, ապարան, ձիեր, պարանշներ և ուրիշ շատ բաներ ունի: Մէկ կողմէն այս լաւ վկայութիւններն, միւս կողմէ շահամուլտեան խթանն իմ գրախօս գար-ձուցին և բոլոր գանձս առի և տարի սեղանաւորին աք-ւի 25 % տակստով . . . Ի՞նչ ազւար շահ, մի քանի տարի-էն պիտի կրկնապատկի կ'ըսէի ունեցածս . . . այնքան ժամանակ խելքս ուր էր . . . Ի՞նչ դեղեցիկ բան է եղեր քաղաքակրթութեան մէջ ապրիլ, կ'ըսէի իւրովի, այնպէս որ ոսկին ոսկի կ'մնի . . . Ի՞նչ յիմար էի . . .

Վ. — Եւ ես՝ կ'գուշակեմ վախճանն. բաւական է ծուղակն է ձգեր քնդ սեղանաւորդ . . .

Մ. — Ահա՛ս . . . կորայ, այս է եղեր քաղաքակրթու-թեան պտուղը . . .

Վ. — Ի՞նչ ընէ քաղաքակրթութիւնը ապուշի մ'որ գողի մը հանդիպելուն կարծէ թէ բոլոր աշխարհը գող է, եթէ քիչ մը խելք ունենայիր պիտի մտածէիր որ 99%

տոկոսով գրամ առնող սեղանաւորը կանխաւ որոշած է գրամն ուտելու: Թերեւս և ոչ 25 սակի զրպանդ մտաւ:

Մ. — Այդպիսի... անիծից արմատ... որու մտքէն կ'անցնէր որ այնպիսի կրթեալ, սիրուն, իմաստուն երիտասարդ մ'այս խաղը պիտի խաղար խեղճ պանդխտի մը որու տռաջին շարժումն եղաւ, երբ իմացաւ մարդուն սնանկութիւնը, դաշոյն մը խօթել անոր սիրտն, և այդ պիտի ընէի եթէ...

Վ. — Եթէ թիտրան երթալու վախը չունենայիր... հո՛ւ...

Մ. — Ոչ, եթէ դաւակներս չյիշէի... ըստ այդ սեղանաւորը, թէ և սնանկ, աւելի մեծ պատիւ տնի տրձակ համարձակ կառքով կ'պտտի... հինգ տաս գրու չի պարտքի համար խեղճ գործաւոր մը բռնու կ'ենտուի, հինգ տասը հազար սակի խորոզը յարգ և պատիւ կ'վայելէ... այս ինչ աշխարհ է... իմ խելքս չհասնիր... ինչ առասպելներ պատմեց ինձ Ինչպէ՞ս արկղի, պանքայի և ունիշ բաներու վրայ, որ դիւ մուրդէ...

Վ. — Առասպել չէ. իրաւունք ունէր ըսելու որ Ինչպէ՞ս արկղն՝ Եւրոպա՝ խնայասէր բանուորներու նախախնայութիւնն է. իրենց վիճակը բարւոքելու, պարզասիրութեան, հեռատեսութեան զգացումն անոնց աղքատի դորաւոր, բարերար միջոց մ'է. բայց քու սեղանաւորդ զգուշացերէ բացատրելու քեզ թէ ինչ պայմաններով կ'հիմնուին այդ ունիշը: Այո մասին քեզ դաս տալու տրամադիր չեմ. դաս ըսելու ականջ չունի այն որու փորը պարտաւ է: Միայն այսչափ ըսեմ, որ սքանչելի հիմնարկութիւն մը, բանուորներու համար ապահովութեան մէկ հատիկ գանձարան մ'է Ինչպէ՞ս Եւրոպական մեծ քաղաքներն, կառավարութեան հսկողութեան տակ կ'գտնուին, և կանանաւորութեան ու վրասահութեան ամեն հանգամանքն ունին: Մեր երկրին մէջ այդպիսի հիմնարկութիւններ չկան, բայց կրնան հաստատուիլ թէ տեղացի բանւոր և թէ պանդուխտ դասակարգին համար եթէ Ազգ. վարչութիւններ՝ պաշ-

տօնատուներու մէջ յատուկ դիւաններ բանալով ընդունին ու շահագործելու յաջողին կաթիլ կաթիլ այդ գանձանակն ընկած դրամներն, մինչև որոշեալ դումար մ'ընդունուելով, և ապա բազադրեալ տոկոսներով տիրոջ յանձնելու տպահով պայմանագրու թեամբ:

Մ. — Երանի թէ այդպիսի տրիզներ պաշտօնական չըլաններու մէջ հաստատուելով՝ թշուառ պանդուխտներու սիրտն իմինիս պէս չայրէր: Այս կերպով՝ պանդուխտ գտակարդն ոչ միայն արգի անկանոն, շուայտ և կործանիչ կեանքէն կ'ազատէր, այլ և կոկիկ դումար մը գոյացնելով թէ բնատնիքի հոգ կ'տանէր և թէ ընտկայրը դառնալու միջոցներ կ'ունենար . . . : Բայց ո՞վ պիտի յանձն առնու այդպիսի գործ մը՝ ո՞վ պիտի հոգայ սոցալիսի հաստատութեան մը կազմութիւնը, ո՞վ պիտի հսկէ անոր կանոնաւոր մատակարարութեան վրայ: Միթէ պաշտօնական մարմիններն, բարձրագոյն հսկողութենէ ազատ՝ այս չքաւորութեան պարագաներու մէջ, կ'կարծէ՞ք թէ ամեն վտահալութիւն պիտի ներշնչեն և աղքատին խնայած ստակն որոշեալ ժամանակէն ետք պիտի հատուցանեն:

Վ. — Իմ կարծեօք՝ պէտք է փորձ մ'ընել ձեռնհաս և անտեսագէտ անձերու ձեռօք. առաջին քայլն է դժուարինն: Այդ քայլն՝ ի սկզբան, առած են վարժապետներն ի ֆրանսա և յԱնգլիա, շարաթական մանր դումարներ աշակերտներէ առնելով, և այսպէս, մանկային հասակէն, անոնց խնայողութեան բարերար ոգին ուսուցանելով:

Մ. — Եւ ի՞նչ օգուտ ունին այս իմ դժբաղդ վիճակիս բոլոր այս խօսքերը, Տէր իմ: Դառնացած սրտով պիտի դառնամ բնիկ երկիրս և շատ սեւ գողափարներով ձեր պանծալի այլ նենգաւոր լուսաւորութեան վրայ . . . :

Սակայն Միօին վաճառականը զթալով այդ թշուառ և համեստ պանդուխտին վիճակին վրայ, ոչ միայն խրատներով այլ դրամական նպաստով մխիթարեց զինք՝ ներելով իր այլած սրտէն բխած բաւական ծանր խորհրդածութեանց, և զանի իր ընտանիքին ծոցն ուղարկեց:

ՌԱԶԱՅԵՐՆ ՇԱՓԻՂԱՅՆ*

ԳԼՈՒԽ Բ.

ՊԱՐԱԶԱՆԳԻՉԸ ՇՈՒՂՄԱՆ ՄԷՋ

Անցան մի քանի ամիսներ. Այն ժիջոցին որ Սղեֆան Ռոդ գինէն Տոգր հասնելով նաւ կ'մտնէր՝ Զին դնալու համար, Այստա Մագոսեղլա Լանտոնի մէջ՝ անկողինին վրայ երկնցած՝ կը հառաչէր, պարահանդէսին մէջ զգացած բուռն սրտնեղութեան հով կտար և իր քմածին ընթացքը կ'անիծէր: Այնպէս կ'իծուէր որ արտաքին գորութեամբ մը դիւահարած էր: Սակայն այս մի քանի ամիսներուն մէջ իր գոսպութեան բերմամբ առջ մը գիր անգամ չգրեց Սղեֆանին, որ Զին հասնելով այլ և ալ դիւանալան գործերով կ'ադարակէր, և կ'սպասէր, թէ և անյոյս, որ նամակ մ'առնու և իր սիրուհին, վստիկ կարծեր էր թէ Այստա վերջապէս պիտի գլխար, իր անիրաւութիւնը պիտի գգար և իրեն պիտի գրէր: Սղեֆան կ'սորհէր թէ Այստայի կ'իշխար առաջին քայլն առնուլ, և այս պատճառաւ Սէնդ Ճօն Հէյկէյի մէջ իր հասցէն թողեր էր: Սակայն ընդ ունայն սպասեց: Այն ոգին իրենց մէջ թումբ մը կանգնած կ'երևէր:

Պարահանդէսն չուրջ երկու ամիս ետք՝ երկու մարդիկ՝ զիշեր մը՝ Արսլանի հրապարակ մը դռնէն դուրս ելան: Մին գինով էր, երերուն և կոյր, ծանրապէս կռթնած էր միտին վրայ՝ որ գանի կ'առաջնորդէր: Հայկեանի աւելին զոր Ճէյմս Ռէյ այնքան կ'սիրէր՝ իր առջև գետակի պէս հոսեր էր: Բաւական էր իրեն համար ծոխը միայն և այդ կենարար ջրէն աղտոտէն խմել: Արսլանի հրաւերին վրայ Ռէյ սաւայ կ'երթար անոր բնակարանը: միտին չատ յարմար բնիկներ էին: Արսլանի ազարանին վերի յարկը մեք սենեակ մը կ'նստէին և կ'սմէին մինչև որ Ռէյ գիտի մը պէս սեղանին տակ կ'զլարէր: Եւ Ռէյ՝ երբ լեզուն բերնին մէջ գառնար, չատ հետաքրքրական ծովային գրոյցներ կ'սլատմէր: Իսկ Արսլանը կ'ախորժէր հետը նստիլ և անոր պատմածները մտիկ ընել:

— Ապրիլս, ընկերդ իմ Ռէյ, կ'ըսէր սաւայ Արսլանը:

* Տե՛ս, քիւ 16 էջէն 618:

— Ես ալ շատ կ'սիրեմք քեզ, Պ Ռալֆօնըր, շատ . . . կ'կա-
կազէր Ռէյ:

Օր մը՝ ամիսէ մ'ետք, Ռէյ տեսաւ որ տարեկան երկու հա-
զար սեկին. զոր կ'ստանար (իրեւ իր մեղաւիցութեան վարձ)
Ռալֆօնըրի կողմէ, իր յարաճուն պիտոյից համար, չպիտի բաւեն,
ուստի կամացուկ մը յայտնեց որ նոյնչափ ստակի սկէտք ունի:
Ռալֆօնըր պահ մը խտրել նայեցաւ անոր երեսը, և ապա ըսաւ .

— Շատ լուս . . . թո՛ղ երեք հազար լինի տարին. միթէ
գո՞հ ես:

Ռէյ յետին ծայր ուրախ էր: Նոյն գիշեր՝ երբ միասին կը
կոնծէին, շարունակ կ'կրկնէր նա.

— Կ'սիրեմք, քեզ կ'սիրեմք, Պարոն:

Այսուհետեւ՝ Պ Ռալֆօնըր տարօրինակ բան մ'ըրաւ — . Ու-
այդ շարէլի մի ազտեղի թաղին մէջ՝ կիսափուլ տուն մը ծա-
խու էր, և Ռալֆօնըր զայն գնեց: Թէև իր բոլոր կենաց մէջ՝
հազիւ օրադիր մ'աչքէ անցուցած էր, վերջնրս՝ ինչ րադիր
որ ձեռքն անցնէ հետաքրքիր կ'կարդար, և անոնց միայն մէջ իր
փնտառը գտաւ: Այդ օրադիրը կ'ծանուցանէր թէ՛ Ուայդշա-
բէլի՝ Ֆրայ Ալէյի մէջ՝ թիւ 11, ընտանիք մ'երկու օրուան մէջ
մեռած էր . . . ամբողջ ընտանիք մը . . . ծաղիկի հիւանդու-
թեամբ: Այդ տունն այժմ պարապ էր, ամայի և ժահարոյր . . .
մահուան դարան մը: Այնուհետեւ՝ Ռալֆօնըր այլ ևս օրադիր
չ'կարդաց. հարց ու փորձ ընելով՝ իմացաւ միջնորդներէ որ
այդ ողբալի բնակարանն ու և է գնով պիտի ծախուի, և անմի-
ջապէս զայն ծախու առաւ: Բանալին գրօպանը դրաւ և գնաց
գտնելու Ճէյմս Ռէյն որ կ'ըսէր. — Կ'սիրեմք քեզ, Պարոն Ռալ-
ֆօնըր, շատ կ'սիրեմք:

Մութ և հովուտ գիշեր մ'էր, լուսնալու մօտ: Երկու մար-
դիկ կրօնիորի տունէն դուրս ելան և գայթեկով քիչ մ'առաջ
գացին. կառք մ'երեցաւ քիչ մը հեռուէն:

Ռալֆօնըր հրեց Ռէյն անոր մէջ և ինքն ալ քովը նստաւ, և
Ուայդշաբէլի տան հասցէն կառապանին տալով պատուիրեց որ
արադորէն քչէ կառքը:

Ռէյ կառքին բազմոյին վրայ ընկած էր իրր անկենդան, ան-
դամալոյժ մարդ մը: Յանկարծ արթնցաւ Ռէյ և խանչեց կառ-
քին շարժումն զգալով:

— Ո՛ր եմ:

— Տուն պիտի երթաս, ըսաւ Ռալֆօնըր:

— Տ՞ե՛ն: Հա՛, Հա՛: Ծառ աղէկ, լիստաց Ռէյ: Տուր նայիմ
առէ՛մ մը:

Կառքն միջնաքաղքէն սրացաւ:

— Ո՛ր եմ, հարցուց նորէն Ռէյ արթննալով:

— Տան մօտ — ըսաւ Ռալլօնըր:

— Տ՞ե՛նը, դժո՛խքը,

— Դժո՛խ լաւ, դժոխքի տունը, եթէ կ'ուզես:

— Կ'ըծեմ խաղ մը չես խաղար ինձ, տէր իմ. Հա՛, Հա՛,
դժոխս ին տունը . . . այդ աղէկ է:

Կառքը մօտա յետին ծայր աղտեղի, մութ և նեղ անցք մը:
Ռալլօնըր դուրս քաշեց հանեց Ռէյն կառքէն, և կառավարին
վարձքը վճարեց: Պա՛շ մ'եաք՝ այդ երկու մարդիկ կանկ առին
թիւ 11 դրան առջև:

— Այդ իմ տունն չէ, ըսաւ Ռէյ: Ի՞նչ կ'ընչանակէ այդ:

— Ներս մտիր, պատասխանեց Ռալլօնըր:

— Յուսամ որ խարտութիւն չկայ գործին մէջ, տէր իմ:

— Ներս մտիր նայիմ. հոն վարը՝ դրան մօտ զլորուն ան-
կողին մը պիտի գտնես քեզ համար:

— Ռալլօնըր ներս հրեց ղիճով Ռէյն, դուռը դռնեց և լաւ
մը կղպեց: Ապա դարձաւ և քայլածի արագութեամբ վազեց
դնաց:

Ճէյմս Ռէյ ողջ չէլաւ այդ վարակուած տունէն, այլ փայտէ
դագաղի մը մէջ. իր մարմինն այդ սենեկին մէջ օրերով անտես
մնալով ապականած էր: Ծաղիկ այս խորհրդաւոր գոհին անունն
անյայտ մնաց, վասնզի իր ղէմքն անձանաչելի մնացած էր:

*
* * *

Ժամանակը կ'անցնէր, և Բարձրաթոճին անհնարին յուղման մէջ
կ'գտնուէր ինչպէս որ կ'գտնուին անոնք որ «նորանոր զգացողու-
թիւններ» ունենալու համար հարիւրաւոր անմեղ մարդերու մա-
հուան պատճառ կ'լինին: Անտարակոյս շուրջ վիճակ մ'է այս ան-
վարձերու համար: Սաստիկ կ'զրդուէ, կ'յուզէ միտքն, և եթէ
միտքն առջէն զրգուութեան ծանր աստիճանի մէջ գտնուի, ինչ-
պէս որ էր Բարձրաթոճին բորբոքած միտքն, այն տառն չորս
հարիւր մարդոց մահուան արկածէն ետք՝ սոսկալի յուղման
մորիկ մը, դայրագին, ահարկու. . . . յորձանաւոր վիճակ մը
կ'սկսի Քանի ամիսներն անցնէին Ռալլօնըր խելագարութեան
եզրը կ'հասնէր, Աւելի խոր արմատ կ'ձգէին իր սրտին մէջ ժա-

ժանդական տխուր: « Ահա արականութիւնն » որ իր անբաւ
 ֆարստութեան արդիւնքն էր, այլ ևս չափ ու սահման չէր
 ճանչեր: Որքան ժամանակ որ Ճէյմս Ռէյ կ'ապրէր չղթայ մը
 մը կապուած էր իր վզէն, չղթայ մ'որ միլիոններու յառաջ քե-
 րած յիմարութեան դէմ իբրեւ օգտակար արդեւք մը կ'դորձէր:
 Բայց այժմ Ռալլոնրը ազատ էր: Ռէյ մեռնելով իր աչքէն կա-
 խաղանի խրտուիլակն անցած զայցած էր, և այսպէս իր ոճրա-
 դործութեան մէկ չափիկ վիճակ, որ կրնար իր յանցաւորութիւնը
 հաստատել, անհետ եղած էր: Այո՛, ազատ էր Ռալլոնրը,
 ազատ կ'վազէր, կ'ստատասէր և կ'ապրէր, կարող էր զիմադրաւ
 մնալ երկիւյ և դժոխքի դէմ, բանէ մը վախ չ'ունէր: Իր ան-
 ձուկ, տարօրէն, չիւանդստ միտքն իրնէ շատ աւելորդապաշտ
 էր: Ոչ ոք կարող եղած էր ցարդ յարդ սրել Ռալլոնրը որ սան-
 դդի մը տակէն անցնի, կամ տասներեք հոգւով սեղան նստի:
 Բայց հիմա՛ եթէ հեռուէն սանդուղ մը տեսնէր շատ մը կ'վա-
 զէր և անոր տակէն մի քանի տնդամ կ'անցնէր, մինչև որ ամ-
 բոխը զինքը կ'շրջապատէր: Յետոյ սկսաւ հացկերոյթներ տալ, և
 միշտ տասներկու հոգի կ'հրաւիրէր, որպէսզի ինքն տասնե-
 րորդը լինի:

— Չորի, կ'ըսէր նա Լորա Բիւրրօնդի, կ'տեսնե՞ս որ ա-
 մեն աւելորդապաշտական բաներու դէմ պաշար մը բացած
 եմ, և օգտակար դարձ մը կ'ընեմ, այնպէս չէ՞:

— Շատ լաւ կ'ընես, Ռալլոնրը կ'ըսէր Լորա Բիւրրօնդ, շա-
 րունակէ, սպաննէ աւելորդապաշտութիւնը, միայն՝ քիչ և աւե-
 ւորդապաշտութիւն:

— Ինչ է, կ'պատասխանէր Բարձրաթոխն, ի՛նչ է, լաւ, սե-
 դանի մը շուրջը տասներեք հոգի, երկին, դժոխք, Աստուած,
 խիղճ, այս ամենը աւելորդապաշտութիւն է. պէտք է ջնջել
 այդ տեսակ հաւատալիքն. . . ջնջել, խաղառ սպաննել:

Ռալլոնրը տեղեկացած էր որ Պահէմիայ լեռներուն մէջ կայ
 հին պալատ մ'որում մէջ, կ'ըսէին թէ՛ ոչ ոք կրցած է ապրիլ ա-
 ռեի քան երեք շաբաթ, վասնզի այդ ժամանակէն ետք՝ սեռ-
 վդեստ մարդ մ'իւր առջև կ'երևէր, իր քօղը կ'հաներ, և այդ
 գէմբին պոսճառած սոսկումն այնքան մեծ էր որ ոչ ոք կարող
 էր ապրիլ դայն տեսնելէն ետք: Բարձրաթոխն Եւրոպա արշա-
 սեց քանի մը հազար ոսկի տալով այդ պալատը գնեց և սար-
 սափահար սրտով այդ ապարանին մէջ մնաց և քնացաւ: Եւ
 Անդլիա դարձաւ տարած յաղթութեամբ բոլորովին ցնորած:
 Աւելորդապաշտութիւնն իսպառ ջնջուած էր:

Բայց . . ինչպէս մտած էր Ռաճայի Շափիղայն, կ'իտա-
փաքէր, կ'ուզէր այդ բարը ձեռք ձգել եթէ հարկ լինէր իր բոլոր
հարստութիւնը տալ անգամ: Աւերդդապաշտութիւնն Բալլո-
վէն չպիտի վերհար աշխարհէ մինչև որ այդ փորձն ալ չընէր:
Նա ըսած էր քարին համբաւը, բայց լիովին մտած էր: Սո-
կայն նոյն միջոցին վրէժխնդիր ոգւով մը յիշեց գայն, նոր,
դարձած էր Պոչեմիոյ լեռներու մէջ տարած յաղթութենէն:
Ռաճային Շափիղայն, իր բոլոր քանքն ապարդիւն պիտի մնա-
յին եթէ այդ քարը ձեռքը չձգէր: Կէ այս նոր կեանքն երգում
ըրաւ որ զայն պիտի ստանայ, թէ ոչ Հաւմն և աշխարհը կրակի
պիտի տայ:

Հետեւեալ օրը դործակատար մ'այցելեց Այաա Մագաժնը-
տի տունը, որ նոյն պաշտօն Լոնտոն կ'գտնուէր: Այդ գոհարին
դնման համար առասպելական գին մը տուաւ, տունը Ռալլո-
նըրի տնունը յիշելու: Այաա չէ թէ գրամի սիրոյն համար,
այլ պարզապէս այդ շարադոյժ գոհարէն ազատելու համար, յո-
ժարեալով պիտի ընդունէր եղած առաջարկն, բայց ընտանե-
կան հպարտութիւնը չներեց իրեն կատարելու իր փափաքը:
Շափիղայն Մագաժնապետն ժողովուրդին մէջ, Հետեա-
պէս՝ պատասխանեց դործակատարին թէ սեղ ուսմանաւ
այդ գոհարէն չպիտի բաժնուի:

— Պիտի ստանամ, այո՛, պիտի ստանամ այդ գոհարն, դուքն
Ռալլոնըր, երբ դործակատարը օրհորդին պատասխանը բերաւ,
եթէ հարկ լինի նոյն իսկ օրհորդն ինձ կին ընել: Ապա յիշեց
նա ուրախութեամբ որ խոջական մի վայրկենին օրհորդին առ-
ջև ծուներ գրած էր: Լաւ, այդ բարեպաշտեհ պարագայ մ'էր
զոր իրրեւ իր սիրոյն նշանը պիտի համարէր:

Ուստի Ռալլոնըր այցելեց Այաային և իր առաջարկն ետ առ-
դադին ըրաւ: Օրհորդը բարեմոյն ժպիտով մերժեց առաջարկը:
Ո՛րքան կ'յուսար, անգուլ կ'յուսար Ալեքանդէն տող մը ստա-
նալ . . . տող մ'որով համարձակէր ինքն ալ պատասխան տա-
լու: Բայց այդ երկառոյ զիրր չեկաւ: Ռալլոնըր վճատող
մարդ չէր, ոչ այնքան անտիկ՝ բերդը պաշարեց իր բոլոր հը-
րատապ զէնքերովն և բարաններովն այնպէս որ՝ ի վերջէ Այ-
աա անձնատուր եղաւ:

ՇԵՅՔՍՓԵՐ*

Հայ երիտասարդութեան

Զ.

Չորրորդ գլխուն մէջ ըսինք որ Շէքսպիրը շատ դժգոհ էր իր ճակատագրէն, և կսկսէր յոսեալն ձգտումներ առնել, երբ յանկարծ բաղդի գիցուհին կը ժպտի իրեն: Այս յեղակարծ փոփոխութիւնը, — նսեմութեան, տրամաթեան, փառքի և զըւարթութեան այս անակնկալ խառնուրդը, իր բնական մեղամաղձութիւնը, հոգիի յափշտակութիւններն, ցանկատէր յայդեւրըն և խանդաղատանքը հետզհետէ կը տեսնուին գերազայն բանաստեղծին բոլոր հրաշակերտներուն մէջ, անդադար յուզուած տառապագին ու սիրափառ, զշայուն՝ մանկան մը արցունքին, մտադրանքի մը տեսքին, ննջեցեալի մը գիտիկն կամ ու ամենամտքը հոգւոյն, որոնք բոլորքեղով անոր ուժեղ երեւոյթիւնէն տեսարաններու յղացումի պատճառ եղան:

Իր գլխաւոր բարեկամներն էին լորտ Սաութամբըրըն և լորտ Մոնդոմէրի, ուրիշ պաշտական ազնուականներ, որոնց մէջ կը գտնուէր նաև հօշակաւոր գերտանը: Իր անմահ արամներէն զատ գրեց նաև Աստղիկ և Ատոնիս անուն գեղեցիկ սիրային քերթուածը՝ զոր բնծայեց լորտ Սաութամբըրընի, որ այն տառն է՝ Թաթեկան էր: Ահա ասի՛ր Դէնի * կարծիքը այս դրքին նկատմամբ. — Առաջին ազգային է ստիկա. այս ազգայինին մէջ երեւան կուգայ բովանդակ մարդը: Չէ տեսնուած երբէք սիրտ մը այնքան տրտիւղ, որ կը չփախի գեղեցիկութեան, ամբողջ գեղեցկութեան հետ, յափշտակուած իրերու ցոլքով և թարմութեամբ, որ խիստ դժնդակ և խիստ յուզուած ըլլայ զուարճութեան և պաշտումի մէջ, և զրեթէ բոլորովին խորասուզուած հիշատակութեան ամենէն դաղանի ծաղիքերը: — Այս սիրուն ու սարսուղ քերթուածը այնքան համբաւ հանեց որ, Լոնտայի

* Պատմ. Անգղ. գրականութեան, Բ. հատր:

* Տե՛ս, քիւ 17 երես 631:

մէջ չփար ազնուազարմ կի՛ն մը, որ շունենար հատ մը իր սեղանին վրայ: Քիչ յետոյ գրեց *Լուսինայի Բաժանորդը*, որ եղեռնաւոր տարիներին մը պատմական նկարագրութիւնն է բանաստեղծական գոյներով: Ատենցմէ զատ գրեց նաև 151 հընչեակներ, 126 ընծայուած լոբա Ստոյմարդրերի, իսկ 28 ը իր տարփուհւոյն, տեսակ մը Մարիոն Տոլսոմ, որուն հանդիպած էր Սիրէնայի գլխոյին մէջ: Այս սիրտին քերթուածները ցոյց կուտան թէ բանաստեղծը հոգիի ահարութիւններ ունեցած է, որոնք շատ անգամ իր խիղճը կը տանջէին, որովհետև կին մը ունէր և մի քանի զուակներու հայր: Իր 142րդէր քերթուածին մէջ կը տեսնենք սա ճշմարիտ խոստովանութիւնը իր խառնակ կեանքին.

Love is my sin . . .

— Այլը իմ մեղքս է:

Սակայն Անդրիոյ այս մեծ Տոն Ժուտին տարփուից բանաստեղծութիւնը այնքան քաղցր և սրտայայտ յափշտակութիւններ ունէր, որ «Ավանի անուշ կարամը» կոչուեցաւ հեղինակը իրեն հակառակորդ Պէն Ճոնսոնի կողմանէ: Ահաւասիկ ատենցմէ մին իր տարփուհւոյն ուզըւած:

— Ըսի մանուշակին, սիր գողցար քու բոյրդ՝ որ կը ծաւալի, անկիտ իմ սիրուհւոյս շունչին մէջ կը գտնուի: Այն հպարտ ծիրանին՝ որ կը դունաւորէ անգուտ այտերդ, կերպնում՝ որ զայն թաթխած ես իմ պաշտելոյս երակներուն մէջ: Ես յանդիմանեցի չուշանը, որ քու ձեռքիդ սպիտակութիւնը կողոպտած էր, և մեխակը՝ որ ալեծու մի մաշերուդ գոյնը գողցած էր: — Ահա վախկոտ վարդերը, իրենց վառչերուն մէջտեղ կը մնան մտախոհ, Մին կարմիր է ամթով, մինը մոգոյն և յուսահատ, տեսայ ուրիշ ծաղիկներ ալ, բայց ատենցմէ ոչ մէկը շունէր քու գոյնդ և անուշութիւնը:

Սակայն Շէքսպիր չէր մոռցած իր ընտանիքը, երբեմն ըմտբառափորտ կերթար, որ չինած էր ճաշակաւոր տուն մը Նիւ-Բէյք անուանով, 1579 ին, և 1602 ին ալ անոր կցած էր ընդարձակ հող մը: Ասիկէ զատ ունէր նաև չրջակայ գիւղերու մէջ կալուածներ, պարտէզներ, այգիներ ևն: Իր ճամբորդութեան միջոցին Օքսֆորտի մէջ Պալ անուն պանդոխը կը հանգստէր, որուն օրրուհին խելացի, առողջ ու կարմիր թշերով հրապուրիչ որբեարուհի մը, բանաստեղծին տարփուհին եղած էր: Այդ կինը կը կոչուէր Թիկին Տալման, որ 1606 ին զաւակ մը կը

ծնի, որուն կնքահայրը կըլլայ մեծանուն տաքիաւսը, և անոր անունը կը դնեն Վիկիմ, Շէյքսպիրի փառքի անունը, Հօս անցողաբար յիշենք որ, 1944 թն Վիկիմ Տաքիան ասպետ եղաւ Կորսոս Ա. ի տան, ու այսպէս կը գրէ լորտ Ռոզէսարին — զիտցէք նաև սա կէտը, որ պատիւ կը բերէ իմ մօրս, ես Շէյքսպիրի զաւակն եմ: Տաքիան բանաստեղծ ալ էր, և ատեն մշն ալ անօրէնութիւնը վարած Նշանաւոր թատրոնի մը: մեռաւ 14 Ապրիլ, 1633:

Շէյքսպիրի ծերունի հայրը կը մեռնի 1601, Անպտեմբեր 6 ին, իսկ 1607 ին իր իղրայունքէն մին, Թիլզկը, որ Սե — Կրօնաւորներ անուն ախուրին մէջ մտած էր իբր գերասան: Սիւս զան, բանաստեղծին սիրական աղջիկն, 1907 ին կը կարգուի Ջոն Հոլ անուն Նշանաւոր բժշկի մը հետ: Հետեւեալ տարին մայրը կը մեռնի, իսկ Յուլիմ, որ երեսունը անցած էր, 1616 ի սիլիդը կամուսնանայ վաճառականի մը հետ, որ կը կոչուէր Թալմաս Վէնսի: Այս միջոցներուն Շէյքսպիր ալ բոլորովին հրաժարած էր իր խառնակ կեանքէն, որուն ամօթը սակայն միշտ զծուած մնաց իր մեղամտեղ նա ծախին վրայ: Տեղ մը սա հասաչանքի տողերը կը գրէ.

— Իմ անունս անպատուեալ է, իմ բնութիւնս վիրաւորուած: Գլխացքիմնի, երբ այսպէս ճշու և համբերատար, կըմտկեմ գառնութեան բաժակը . . .

Բաւական հարստութիւն մը զիգած ըլլալով, շատոնց ի վեր մտադրած էր իր հարկերի զիւղակը քաջուելու, խաղաղութեամբ անցնելու համար իր փոթորկալից կեանքին մնացեալ օրերը: Այս նպատակը մասամբ մը իրագործեց, երբ 1603 Յունիս 29 ին Հանքէ Է. ի ներկայացման պահուն Կլաթ թատրոնը մօխիւր դարձաւ: Մօտաւորապէս 1615 ին էր որ վերջնականապէս քաջուեցաւ գրական ասպարեզէն: Կըսեն թէ Սարտֆորտի մէջ, իր նոր տունին պարտէզի ինք կը հերկէր, և թէ ափիւս իր ամենէն սիրելի գրադուսն էր: 1616 ին ինքզինքը հիւանդ զգալով, նոյն տարին մօրա 23 ին գրեց իր կտակը: Սոյն կտակով ամենուն ալ բիշ ու շատ բան կը շնորհէր, իր կնոջը Յովհաննային, անոր զաւակներուն, մօրը, եղբայրներուն, մի քանի բարեկամներու, Յուլիմին ևս, սակայն մեծագոյն բաժինը կը թողու իր անդրանիկ աղջկան, Սիւզանին, զոր հաժիաղանց կը սիրէր:

Կը մեռնի 1616, Ապրիլ 23 ին, ճիշտ իր 52 տարեկան հասակին մէջ, ծնած ըլլալով 1554, Ապրիլ 23: Նոյն տրը կը մեռաւ

նի նաև իրեն պէս մեծ հանճար մը, Սերգանդէս, բոլորովին թը-
լուտու և մոռցուած տպերախա Սպանիայէն: Շէքսպիրի մե-
ռած միջոցին Միլտոն 9 տարեկան էր, և Գորնլլ 10 տարեկան,
որոնք երկուքն ալ նոյն դարուն փայլը աւելցուցին, մին իր Գը-
բախտ Էրոն-Էմլը, իսկ միւրը իր Սէր-մը: Մեծ բանաստեղծը
թոշակեցաւ Սորաթֆորտի եկեղեցւոյն մէջ, ուր տակաւին կը
գտնուի իր գերեզմանը: Գերեզմանին վրայ արձան մը կայ, բը-
նական մեծութեամբ՝ նստած սրմախորչին մէջ, ձեռքը զրիչ մը
բռնած է, և ժամանակին սովորութեան համաձայն՝ բոլորովին
գունաւոր ներկուած: Իր աչքերը դորշ են և բացաւտ, մազե-
րը և մորսքը սև: Բաճկոնակ մը տաւած է վրան, որ ծիրանա-
դոյն է, իսկ երկայն ու թատերական հանդերձը սև: 1748 ին,
Ճոն Վարտ անուն անդղիացին նորագութ խններ ըրաւ այս ար-
ձանին, իսկ 1795 ին Մալոն, իր գլխաւոր կենսագիրնեքէն մին,
ղանիկա թանձր ու ձերմակ ձեփով մը ծածկեց: Սրմախորչին
վարի մասը, որ գերեզմանին կը միանայ, սա չորս տող արձա-
նագրութիւնը կայ:

— Բարեկամ, Յիսուսի սիրուն ըլլայ, մի կրկտեր այն փոշին, որ
հոս փակուած է: Օրհնեալ ըլլայ անիկա, որ պիտի խնայէ այս
քարերուն, և անիժեալ ըլլայ անիկա, որ պիտի տեղափոխէ իմ
սակրներս:

Ահա այս պատճառաւ Անդղիայ մեծագոյն բանաստեղծին
գերեզմանը չփոխադրուեցաւ Վէստմինստարի Արքայարանը, ուր
կը հանդէին աքսպակաւն ցեղի և մեծ մարդիկներու մնացորդնե-
րը: Սակայն դար մը յետոյ, 1740ին, անդղիացի ակիփները հան-
գանակութիւն մը ժողվելով, գեղեցիկ արձան մը կանգնեցին
Վէստմինստարի մէջ, Բանաստեղծներու անկէն բռնած հռչակաւոր
տեղը, զոր այցելեցի Լոնտրոն գտնուած մեջոցիս: Այս արձանը
հրաշագեղ է, գրեթէ վերայիւեալ արձանին չընտղ մէկ ընդօրի-
նակութիւնը: Մագիւրը քիչ մը աւելի երկայն են, ձակարի վրայ
անմահութիւնն է կարծես որ կը սառածնի: Անոր երկու յաւի-
տենական ընկերներն են Միլտոն և Պայրըն, որոնց արձանները
կը գտնուին անոր մօտ, խորշոյ աւոր և մեկամաղձատ Գալով
իւր Նէ-ս-Ռիչ տունին, այսօր աւերակ դարձած է: Երկարատե
Նայ ընտանեաց բնակարանը ըլլալէն յետոյ, 1887 դարուն
մէջ կանցնի Գասթրէյ տնուն եկեղեցականին ձեռքը: Այդ տու-
նը պարակզ մը ունէր, պարտէզին մէջ կար սրթատունկ մը, որ
հաշակաւոր զարձաւ երկար ատեն, որուն չուքերուն տակ կը

ցլուխ մէջ ճանաչել Յաւար տափակ կ'դռնէ, իսկ Ռէյ-
 մէր Օբեղէն անհամ և արիւնատուչութեամբ 1707ին իսլանտացի
 գրողէ տ'մը, Նախագահ թափ, կ'հրատարակէ Արտաշէ Լէր, առանց
 հեղինակին անունը դնելու, որովհետեւ Շէքսպիր իր գործերու
 վրային ալ ջնջուած էր: Գարաիկ կը սրբազրէ անոր գործերը,
 ու կը ներկայացնէ դանտէք իբր խկական ընադրեր: Վոյթէր
 Անդգիտէն վերագարծին մեծ րանաստեղծին անունը Ֆրանսա
 կը բերէ: Երգիծանքը կսկսի հոս ալ, և մոտացումը կը շարու-
 նակութի ճոն Պուլի հայրենիքին մէջ: Ֆէրնէյի նահապետին ծի-
 ծաղը ամենէն աւելի դիւային է: Երբոր Լը - Գուրնէօր, հիւ-
 ցող մը Շէքսպիրին, սկսաւ թարգմանել անոր տրամները,
 Վոյթէրի կատաղութիւնը ահաւոր եղաւ — Ինչ, կը գրէ Լա
 Հարրին, պիտի կարգաւ տայ. թշուառականին երկու հատոր-
 նարը: . . զեռ հինգ հատորներ ալ պիտի հրատարակուին:
 Բայց ինչ որ ամենէն ահուկին է, ան է որ այս ճիւղը (Շէքսպ-
 փիր) կուսակցութիւն մ'ունի Գրանտայի մէջ եւ: Արիշ տեղ
 մըն ալ կ'գրէ. — Անիկա էր որ իր բարբառոս գաղափարներու-
 վէ կորսնցուց անդղիական թատրոնը եւ: Ասկայն համար ինք
 որ մեծ հանճարները չեն մեռնիր ընաւ: Ասլծակը, որ կը ննջէ
 ամպերու ետին, որոտումին կ'սպասէ իր ցոյքերը սփռելու հա-
 մար տիեզերքին վրայ: Ծոտացումի և անարգանքներու այս
 քառսին մէջէն Շէքսպիր աւելի մեծցաւ, աւելի խոշորցաւ: Աշ-
 խարհի ամենէն մեծ քննադատները լուծեցին անոր վրէժը,
 անմահութեան դափնիներ հիւսելով անոր գալիսհար ճակտին:
 Առաջին անգամ Բորը եղաւ, որ իր ծայնը բարձրացուց: Իր
 վճիռը կայծակի արագութիւնը ունեցաւ, ու ամեն մարդ տե-
 սակ մը անյազուրդ յագեցումով սկսաւ ուսումնասիրել Ալպի-
 ոնի աստուածային րանաստեղծը: Ահաւասիկ Բորի այս պարզ
 վճիռը: — Շէքսպիր հասկնալու համար պէտք է մարտել զա-
 նիկա:

Այս գլխուն մէջ տպելու ընթերցողներուս կը ներկայացնեմ
 այն մեծ մարդիկներուն կարծիքը, որոնք ուսումնասիրած և
 հիացած են Շէքսպիրի վրայ:

Շ Լ Է Կ Է Լ

— Երկար առէն Շէքսպիրի գործերը նկատեցին իբր ար-
 տադրութիւններ հիւանդ գլխու մը, դրուած բարբառոսական

դարու մը մէջ . . . Անիկա իմ աչքիս առջև խոր մտածող մըն է, ոչ թէ անխորհուրդ և վայրագ հանճար մը: Իր վճիռներէն միայն մէկը կը բաւէ պայացուցանելու համար թէ, այս բանաստեղծը խորագէտ ընդունած է նկարագիրները, կիրքը, պատմական դէպքերու ընթացքը, բնկերական պայմանները, բազդին ու բնութեան բոլոր գողտիքները: Մտրդ կային սրտի գիտութիւնը, զոր ունի Շէքսպիրը, այնքան տիեզերական կերպով ծանօթ է, որ առակի կարգ անցած է, և այս ճիւղին մէջ իր դերակայութիւնը այնչափ բարձր է, որ զանիկա անուանած են արքայ-հետազոտիչը: Ասկէ զատ Շէքսպիրի աննման է կրքերու, ինչպէս նաև նկարագիրներու նկարին մէջ . . . :

Շէքսպիրի կատակերգ ական տաղանդը տրամադիր գտկոյն տալանդին չափ հիանալի է, և ես չեմ կրնար որոշել թէ ասոնցմէ որուն պէտք է տալ նախադասութիւնը . . . : Շէքսպիր ընծայելով մեզի զանազան ժողովրդաց և դարերու նկարագրի ամենէն աւելի ցոլացիկ նախագծերը, այսինքն է Երևակայութեան յանդգնութիւնը, մտածման հիմը, ուժ գնապէս սարսույլ ձիրքը, հպեցումներու նրբութիւնը, բնութեան պաշտումը, ընկերականութեան գիտութիւնը, բանաստեղծի խանդերը և փիլիսոփայի անկողմնակալութիւնը, կերեի ցոյց տալ ինքն իր վրայ մարդկային հանճարը, որուն ամենէն աւելի հակադիր յատկութիւնները կը միացնէ ամենէն աւելի բարձր աստիճանին մէջ:

ՊԵՆ ՃՕՆ ՍԸՆ*

— Յայտնութիւն, ո՛վ սիրեցեալդ իմ Անդղիա, դուն կրնաս ցոյց տալ մարդ մը, որուն յարգանք պէտք է բնծայեն բոլոր եւրոպական թատրոնները: Ան դարու մը չպատկանիր, տն դարերու կը պատկանի:

ՄԻԼՏՈՆ

— Ի՞նչ պէտք ունի իմ Շէքսպիրու, իր յարգամեծար ու կորներուն համար. դիպուած քարերո՞ւ, դարու մը աշխատութեամբ: Ի՞նչ հարկ իր սուրբ աճիւնը ծածկելու բարդի մը ներքեւ, որ մինչև երկինք հասնի: Ո՛վ սիրեցեալ գաւակ յիշատակի, ո՛վ հստակի մեծ ժառանգորդ. միթէ պէտք կ'ո՞յ այսպիսի տգիտ մեծարանք մը քու անունիդ . . . :

*Շէքսպիրի հակառակարդներէն մինն:

ՏԻՒՍԻ

— Ամենէն աւելի գու և ամենէն աւելի զղրդեցուցիչ ողմերգացի բանաստեղծը, որուն նմանը երբեք գոյութիւն ունեցած ըլլայ, Հանճար եղականացի և բեղմնաւոր, ինքնատիպ, արտակարգ, այնպէս որ կարծես թէ բնութիւնը դիմադրած ըլլայ, մերթ Կանիկա նկարելու համար իր բոլոր հրապոյրներովը, և երբեմն հեծեծել տալու ոճի մեծարկներու և խզահարութեանց տակ:

ՇԱԹՈՊՐԻԱՆ

— Անդղիան բոլորովին Շէքսպիրն է, և մինչև այս վերջին ժամանակներն, անկիւս իր լեզուէն յետոյ առաւ Պայրլմէն, և իր արամախոսութիւնը վսիթըր Սոփի:

ՌԸՆԱՆ

— Շէքսպիր յաւիտենականութեան պատմագիրն է: Ան չը նկարագրեր ոչ մի երկիր և ոչ մի դար մասնաւորապէս, ան կը նկարագրէ մարդկային պատմութիւնը:

ՎԻՅԸՄԷՆ

— Ոչ մի բանաստեղծ չեղաւ երբեք այնքան ազդեցիկ: Շէքսպիր, անգղիական հասճարն է անձնատրուած: Անոր հանճարին ճոխութիւնը կը ցայտէ անսովիւններու, գաղափարներու և զգացումներու յորդու մի մէջ, որոնք անհասարար կը լեցնեն անոր բոլոր գործերը: Շէքսպիրի մտածումներու հաւաքածոյներ կը շինեն, զանի կը յիշեն ամեն առթիւ, ամեն ձևերու տակ, և անհատ մի, որ գրականութեան զգացումը ունի, կը բանայ զանիկա, գտնելու համար հոն հազար անսակ բաներ, որոնք չեն մոռցուիր բնաւ:

ՎԻԴՏՈՐ ՀԻԻԿՈ

— Շէքսպիր, ինչ է: Պիտի կրնա՞նք անմիջապէս պատասխանել, երկիրն է, Լուկրէտիոս երկրագունտն է, Շէքսպիր հաղաղունտը: Երկրագունտին և հողագետին մէջ առաւել կամ նշուազ տարբերութիւն մը կայ: Երկրագունտին մէջ, հա՛նք կայ, հողագունտին մէջ մաքուր: Հոս արտաքին դաղանիքը, հոն ներքին դաղանիքը: Լուկրէտիոս էսկին է, Շէքսպիր գոյացութիւնը. . . : Շէքսպիր Տանդէի եղբայրն է, մին կը կատարեցողործէ:

միւսը: Տանդէ կը մտքամաւորէ գերբնականութիւնը, Շէքսպիր
 րնութիւնը: Եւ այս երկու դատաները, գերբնականութիւն և
 րնութիւն, որոնք այնքան զանազան կերպին, կը միանան բա-
 ցարձակին մէջ . . . : Քաղաքակրթութեանց տեսակետով, Հոմե-
 րոս կը նշանակէ Ասիայ վերջը և Եւրոպայի սկիզբը, Շէքսպիր
 կը նշանակէ միջին դարու վախճանը: Միջնագարի այս փափու-
 մը ըրած են նաև Ռոպըլէ և Սէրվանդէս, բայց երկուքն ալ
 ծագողը ըլլալով, միայն անոր մասնակի հանգամանք մը կու-
 տան: Շէքսպիրի հանճարը համագումար մըն է: Ինչպէս Հոմե-
 րոս, Շէքսպիր ալ առասպելական չրջանի մարդն է: Այս երկու
 հանճարները, Հոմերոս և Շէքսպիր, կը գտնեն բարբարոսու-
 թեան երկու գլխաւոր դասերը, հնութեան դասը և կոթա-
 կան դասը . . . : Շէքսպիրէն վեր ոչ ոք կայ: Շէքսպիր հաւա-
 սարներ ունի, բայց ոչ երբեք գերապոյն մը:

Փետր. 1 Յուլ. 1898

Ա. ՆԱԽԱՐԵԱՆ

ՏԵՂԱԳՐԱԿԱՆ ՊԱՏԱՌԻԿՆԵՐ*

Գ.

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ՄԱՍՆ ՇԻՐԱԿԱՅ

18. — Թալէ. — Արագածի հարաւային երեսուցը մի շատ
 քաղաքային տեղում շինուած է: Մաստառայի հարաւային կող-
 մը վեց վերստ հեռաւորութիւն ունի. թէ՛ գիւղամէջը, թէ՛
 վարելահողերը և թէ՛ ճանապարհները այնքան քաղաքային են
 որ աղբիլը խիստ զժուարին է: Թերեւս ի հնումն երեսի
 տեղ եղած լինի, բայց ներկայումս ժողովուրդը դառն աղ-
 քատութեամբ կը տառապի: Գիւղում կան երկու նշանաւոր
 հնութիւնք, որոնք աղացոյց կրնան համարուիլ Թայինի պատ-
 մական յաջողակութեան: Այս կրկին հնութիւնք են եր-
 կու եկեղեցիք, մին՝ կաթողիկէ եկեղեցին, որ քառաթև և
 հսկայ շինութիւն մի է գիւղին արև. հիւսիսային կողմը. կաթո-
 ղիկէի գլխուն հարաւային կողմի մի մասը քանդուած է. եկե-
 ղեցոյ մեծութիւնը Էջմիածնայ տաճարից աւելի է. ունի հինգ

* Տես թիւ 47 երես 637.

դուռն, երկուսը գէժ առ գէժ բացվում են դասերին մէջ երբ
 զուսը՝ նոյնպէս գէժ առ գէժ ծաղկալի բաժնում: Հինգերորդ
 դը՝ որ աւագ դուռն է, արեւմտեան կողմն է: Արտաքին երես-
 ների քանդակները պատուական և ընտիր են: պատուահաների
 և կամարածն զարդերի շքանակները նաեւ և խաղաղի քան-
 դակներ են: յիշատակարանները եղծուած ու ջնջուած են,
 միայն հարաւային կողմի վերջի սեան վրա, յիշատակարանից
 այսքան հասցեւում է, որ հայոց ՅՅԹԹ թուին Արտա Շահին-
 Շահը կամ շինել է առիս և կամ կալուածներ յատկացնում
 կաթողիկէ եկեղեցւոյն:

Երկրորդ հնութիւնն է Ա. Աստուածածնայ եկեղեցին, որ
 առաջնայն արեւել: հարաւային կողմն է բաւական հետաւորու-
 թեամբ: սորա ժամատուրը խաղա քանդուած է և հսկայ բն-
 կորները գիր ու ցոռ ինկած են: մնացել է միայն փոքրիկ ե-
 կեղեցին, որոյ դրան վրայ միայն արձանագրութիւն կար: և նը-
 բան էլ մէջտեղի քարն ինկած է, որով ամբողջ արձանագրու-
 թիւնը կարգաւ կարելի չը լինիր: այսքան հնարուոր է իմանալ,
 որ Արշարունեաց Տէր Ներսէս (առհասարակ ինկած կտորին
 վրայ է) շինել է առի եկեղեցիս յանուն Ա. Աստուածածնի ի
 բարեխոսութիւն իրան ամուսնոյն Շուշանայ և սրբոյն Հրա-
 հատայ: Թուականը ինկած կտորին վրայ արեւ է լինի:

Թալինի հիւսիսային և արեւմ: կողմերը շքապատում են բլուր-
 ներ և սարեր, իսկ հարաւային կողմը բաւական ընդարձակ լեռ-
 նագաւն է, արեւմտեան կողմն է Պաղ-Սէն: կաթողիկէ եկե-
 ղեցւոյ մօտի դարը տնտանում են Ճէ-Լէ-Է-Թէ-Է: Սորա գլխում
 ժամանակին շինութիւններ եղել են և մինչև այսօր փորուած-
 ներից ահագին կարտաններ են դուրս գալի: Այս տարի ռուսը՝
 արեւելեան կողմը երկու աւազանների շէտարանքներ երևում են:
 որոյ համար կը կարծախ թէ՝ ժամանակին շինած են կաթողի-
 կէի այգիները ջրելու համար: Մասաւաայի և Թալինի առհա-
 նում կայ մի սուր բլուր, որուն Ուշաղլու ասում են:

Թալին աղբիւրներ չ'ունի: ջուրը Արագածից է գալիս, որուն
 տիր տնտանում են քրթերը Կալէյե-Պաղա: Համեմատաբար Շի-
 րակի գիւղերին՝ Թալինը ծառաւէտ կը համարուի, որոց առա-
 տալոյնն է ուռնին, կան և մրդարեր ծառեր: Բնակիչք եկել են
 կարսից, Նախիջևանից, Պալապատից և Ալաշկերտից: կը լինին
 100 տուն: ունին մի քարաշէն եկեղեցի 66 թուին շինած
 յանուն Ա. Աստուածածնի: Աստուածարան չ'ունէին և թերեւ

ցա սօր ալ չ'ունին: Դերէն Թալէն Հարաւային արեւմտեան կողմն է չորս վերստ հեռաւորութեամբ: առաջ այս գիւղումն էլ՝ հայեր բնակել են, բայց երբ քաջուել են Ալէքսանդրապօլ՝ 28 ի պատերազմից յետոյ թրքեր բնակել են: առաջ բերդաքաղաք եղել է և ցարդ մնում է Դաբէն-Ղաբէն:

19. — Կեզլու. — Թալինի արեւելեան կողմը՝ չորս վերստ հեռաւորութեամբ՝ սարի բարձր լանջում լինուել է. այս պատճառաւ անգլը ապաւանտւած է: Բնակիչք 70 տուն են, որոց մի մասը Ալաշկերտից և միւսը Պարսկաստանի Ղազարիներից եկել են: Ունին մի պատուական աղբիւր, որի մասին աւանդութեամբ պատմում են, որ ժամանակին մի կոյր մարդ լուացուելով այս աղբիւրի ջրով, աչքերը բացուեւ են: այս պատճառաւ ասած են Կեզլու:

Գիւղի գլխում մի բլրակի վրայ հին մատուռի բեկորներ մնն, զոր ժողովուրդը Ս. Սարգիս անուանում է և անասնոց ցաւ պատահած ժամանակ մատաղ տանում են և ցաւը փարատում է: Ժողովրդեան եկեղեցին յանուն Ս. Սահիաննոսի է:

Ի դէպ, խոնարհարար խնդրում ենք հոգեւոր իշխանութեան ուշադրութիւնը հային մի անսովոր և անբարոյական երևոյթի վրայ, որ դժարաղարար կովկասեան գիւղաբնակ հայերի մէջ տարածուելու վրայ է և կըսպառնայ ընտանեկան օճախն և սրբութիւնը քանդելու և ապականելու: այն է մէկէն աւելի կին պահելու հակա-քրիստոնէական չարիքը: Հաս տեղեր սրտի կըսկիծով տեսել և նկատել էինք, և պատուխան ստացել, որ ուրիշ բանի համար չ'է, այլ որովհետեւ օրինաւոր կինը անբերք է, կամ իրենց լեզուով, Խոխ (երախա) չի բերեր. մի ուրիշ կը կը պահենք, որ ժառանգ ունենանք, բայց զաւակ ունեցող կիներու տեղն ալ երկրորդը և երրեմն երրորդը տեսել էինք, այլ չէինք մտածեր, որ այդ անաքոնդ ախտը Շիրակում ևս մտած լինի, քանի որ բնակիչք մեծ մասամբ Տաճկաստանից գաղթած են: Կէօղլու և Մատտուս գիւղերում տեսանք, ցաւեցանք և յորդ որեցինք, այլ անօգուտ:

20. — Տաթլու. — Կեօղլուի արեւելեան կողմը չորս վերստ հեռաւորութիւն ունի: ջը նայելով գրից բարձրութեան և քարքարուտ տեղոյն՝ բաւական ծառեր կան: մի աղբիւր ունի գիւղից բաւական հեռի, գործածական ջուրը Ղըրմըղլուից գալիս է: Բնակիչք 60 տունուոր են զոր Հասան Սարտարը բերել է Պայազիտից և ի սկզբան տասն երկու տարւոյ շուրջ բնակեցել է:

Սարտրապատում: Յետ առման Ռուսաց տեղափոխուել են
այս տեղ: Աւելին Ս. Յովհաննէս անուն եկեղեցի՝ քարորմ և
փայտածածք:

21. — ՂԷՐԴԷԼ՝ — Տաաալուի հիւսիսային կողմն է երեք և
կէս վերստ հեռաւորութեամբ: Անունը քարերի կարմիր գոյն/ց
աւանուած է. ցած գիրք ունեցող շատ գիւղերի ջրերը ասիից
գնում են. աղբերակները արեւելեան կողմի սարի բարձր լան-
ջումն են: Յիսուս տունուոր ժողովուրդը եկել է Վանից, Կար-
սից, Ալաշիբերայից, Քերսից, եւս Գիւղի արեւմտեան ձորակի մէջ
հնութեանց նշմարանքներ երևում են և մի ասպանաքարի վը-
րայ Յովհաննէս հրձաւորը դրուած է: Եկեղեցին՝ յանուն Ս. Աս-
տուածածնի, 65 թուին շինել են: օղը շատ զով է և ջուրը լաւ:

(Շարունակելի)

ՄԵՇ. ՄԱՐՏԻՐՈՍ ԱԼՓԱՐԵԱՆ

Մահը խտիր չղներ, իրաւ, ոչ ժամանակի և ոչ անճրպետի,
ոչ մեծի ու փոքրի մէջ, ոչ գիտունի և ոչ անգիտի մէջ, և կու-
րորէն կ'աւանդէ մեր ծոցէն կ'տանի գեղեցկին հետ ողբոյն, բար-
ւոյն հետ չարն, հանձարին հետ ապուշն այն հանրային փոսն,
որ գերեզման կ'կոչուի, մարդկային հաւասարութեան և հան-
գստեան այս յետին ու ամենակուլ կոյանը: սակայն՝ երբ աչ-
փոսը կ'բացուի մեր առջև՝ պարտաւորութեան, բարութեան,
տենգային գործունէութեան նուիրուած անձնաւորութեան մը
անկենդան մարմինն ամփոփելու համար, երբ աչք անձնաւո-
րութեան կեանքն զանազան թելերով սերտաւ կ'ապուած է հա-
սարակութեան մը, ժողովրդեան մ'ընտանեկան, կրթական, յու-
ռաջդիմական կեանքին հետ, այն ժամանակ չէ կարելի ստո-
յիկեան սառնութեամբ նկատել անոր կորուստը, չէ կարելի
անխռով և անվշտ համակերպիլ ընտանեակի օրէնքի մը, վասն զի
այնպէս կ'թուի մեզ որ այդ մահն մեր կեանքէն, մեր սրտէն
ալ բան մը կ'կորդէ և իր հետ կ'թափէ, կերպ մը դատարկու-
թիւն թողով մեր շուրջն . . . :

ԷԹ

Ահա այսպիսի դառն կորուստ մը կ'զգայ և քաղքիս Հայ Հասարակութիւնն յանձին Մարտիրոս Արիարեանի, որ իր օգտաշատ կեանքը կնքեց ներկայ ամսոյս 4 ին ի Պուճա, ուր օգտօխոսութեան գացած էր ընտանեօք, որպէս զի իր քաջքայուն առողջութեան դարման մը գտնէ: Մ. Արիարեան՝ իրրեւ հայր, իրրեւ հայ, իրրեւ բարեպաշտ և արդարասէր մարդ՝ օրինակելի փառար մ'էր, փառար ընտանեախրութեան, հայրենասիրութեան, աննկուն գործունէութեան և սքանչելի ընկերսիրութեան: Իր ընտանեկան չըջանին գործաւիղ նահապետն ու նախախնամութիւնն, ամեն տոհմային յառաջդիմական և բարեսիրական ձեռնարկներու մէջ խիզախ ու գործունի մի անդամ, ազդեցիկ պատուոյ և իրաւունքի յետին ծայր նախանձախնդիր անձնաւորութիւն մը, մեծ ու գերակշիւ ներգործութիւն մ'ունեցած է երբեմն քաղքիս Հայ Հասարակութեան վաղշային, մանաւանդ կրթական և ընկերակցական խնդիրներու ազդող ու տկարղադրութեան մէջ:

Ս. Մեսրոպեան վարժարանի ամենէ ուսեալն և բարեկիրթը, մանաւանդ հայ եկեղեցական պատմութեան և աւանդութեանց քաջահմուտ՝ պահ մ'Անդրէաս հռչակաւոր վարժապետին օրով՝ ողնական դասաւոր, յետոյ Սիւնեաց Բնկերութեան առոյգ, լիջմիտ և գործունի մի անդամն, ի վերջէ՝ Պաղթադեան հոգեւոր Տ. Պօղոս Սրբազանին սրտակից խորհրդականն և զօրանոր կուսակցութեան մը գրեթէ պետն, ալեւոր ձեռունին՝ երբեմն՝ թէ ազգային հիմնարկութեանց, թէ վարչային զանազան անօրէնութեանց և թէ տնտեսական ամեն գործողութեանց իր պարթեւ կորովի հասակաւ, իր պայծառ, յստակ գլխով, իր մարդասէր սրտով և ազատախօս ձկառմներով, իր սղարտական հզօր ծայնով, իր ազդեցիկ խորհուրդներով և պատկառելի այլ հրապուրէչ ներկայութեամբն այնպիսի ուղղութիւն մը կ'առար, այնպէս կ'համոզէր և կ'գրաւէր սիրտերն, որ մինչև իսկ հին բռնասէր դրութեան հակամէտ և ըմբոստ հուսակիցներ կ'ըստփայլէին իր բանաւոր ծայնին, իր հրահանգներուն հետեւիլ, զարմանալով իրենց այս բացառիկ չլուծեալ վրայ:

Եւ արդարեւ՝ Մ. Արիարեան իր բարօրական ոյժն ու ճարտարութեան ազդելուն միշտ արդարութեան և ճշմարտութեան մէջ կ'փնտռէր, միշտ ազգային սիրոյն մէջ կ'զտնէր, և՛ հեռեւապէս՝ ոչ միայն կտրուկ և գործնական միջոցներով իր նպատակին կ'հասնէր, այլ և անհրաժեշտելի հերոս մը կ'հանդի-

սանար՝ ուր որ հանրային արդար դատ մը պաշտպանելու պէտ-
քըն զղացուէր, ուր որ անիրաւութիւն մը, աղգային չահերու
դէմ՝ շարժում մ'երևան ելնէր. իսկ իր բարեսիրտ, զուարթա-
րան և յանկուցիչ ընկերային կեանքով և առևտրական խոր
հմտութեամբն ու փորձառութեամբն եւրոպական տկուսման
ներու մէջ անգամ շատ յարգ և համարում կ'վայելէր: Թէև
վերջին տարիներն՝ աղգային գործերու ուղղակի մասնակցու-
թիւն չունէր, արդէն շատ յոգնած և տաղակացած լինելով
ազնուասիրտ ծերունին, սակայն անտարբեր չէր օրագիրներու
մէջ յուզուած տոհմային խնդիրներու, զոր հետաքրքրութեամբ
կ'դատէր և ստէպ կ'ատապարտէր, և կ'յիշէր գուրգուրանօք
Տ. Մելքիսեդեկ Արքազանի առաջնորդութեան փառաւոր օրե-
րըն, և մերթ ընդ մերթ կ'սլատմէր իր հանրային կենաց նշա-
նաւոր դէպքերը:

Բաւ է յիշել՝ խաչկալներու շինութեան ասթիւ ծագած
ծանր վէճերու մէջ՝ Մ. Ալիիարեանի ստանձնած դերն՝ որով՝
իր ձեռքն ունենալով Ա. Պօլսոյ Պատրիարք՝ Պօղոս Արքազանին՝
և Աթոռդիկոսի վճիռներն, վերջ տուաւ կուսակցական աղէտա-
լի կնճիռներու, խորտակելով օր մ'այն արձաններն որ Ս. Ստե-
փաննոսի տաճարին խորանին վրայ կանգուած էին, և զոր՝ իր հա-
մախոհներուն հետ կ'նկատէր՝ ամեն արուեստագիտական ճար-
տարութենէ զուրկ՝ իբրև անհեթեթ և արտաուոց նորութիւն
մը, հեթանոսական սրբապղծութիւն մը մեր Եկեղեցւոյ օրինաց
դէմ: Եւ ինչ ետանդով, ինչ զարմանալի յիշողութեամբ մանր
կ'սլատմէր մեզ համակրելի ծերունին՝ իր վերջին մի քանի տա-
րիներու հիւանդագին վիճակին մէջ, ոչ միայն այդ յանդուգն
գործն, այլ և զանազան դէպքեր որ տեղւոյս տոհմային կենաց
բազմայոյզ պարագաներուն կ'սլատկանէին . . . սլարագաներ՝
որ գրեթէ քառասնամեայ տեղային պատմութիւն մը կ'ամփո-
փէին, որու մէջ ամենէ գործօն և ազդեցիկ դերակատարն ին-
քըն եղած էր:

Եւ այսպիսի ճշմարիտ հայու մը, բարեպաշտ քրիստոնէի մը,
առաքինի դերդաստանի գորովագութ հօր մը, բարենպատակ
քաղաքացիի մ'ողբալի՝ կորուստը դիւրին է երեւակայել թէ ինչ
ծանր սուգի մէջ կ'ընկղմէ ոչ միայն իր ազնուասիրտ կենակիցն,
որդին ու սիրականներն այլ բոլոր Հասարակութիւնն, որ ան-
ջնջելի պիտի պահէ իր սրտին մէջ իր ամենէ ազնիւ, իրաւասէր
և ձեռներէց մի անդամին անունն, օրհնելով անոր յիշատակն:

է մեզ հետ իր ազնիւ գերզ աստանին մազթելով մխիթարու-
թիւն՝ զոր պիտի գտնէ անշուշտ բարի մարդուն բարի կենաց
մէջ, փառահ որ Պ. Յակոբ Արիարեան, ազնուամիտ, ուսումնա-
գորդ և բանիբուն որդին, իր հօր արժանի զաւակն, պիտի շա-
րունակէ անոր տոհմասիրական գործերն ու կենանքը:

ՌԻՍՈՒՄՆ ՔՐԻՍՏՈՆԵԱԿԱՆ

Ի՞նչ է մեկ կողմէ՝ մեր դպրոցներուն մէջ Քրիստոնէականի ուսուցումը՝
առնելու և անկարեւոր բանի մը տեղ անցած էր դրեթէ 45-20 տարիներէ
ի վեր, միւս կողմէ՝ Քրիստոնէականի լաւ և ընտիր դասագիրքերու երաշար
կար, այնպէս որ ուսուցիչներ՝ չունենալով ի ձեռին լաւ յօրինուած դա-
սագիրքեր՝ ստեղծ մտաւ մանկուոյն փախուկ հոգիներուն դիւրամբունիկ
սճով դառ տալու վիճակի մէջ չէին:

Առաջիկայ Տ. Սարգսեան Արժ. Տ. Սահակ Բաճանայի ընդարձակ և
հիմնական Քրիստոնէականը » կրօնի ուսման համար բաւական կարե-
ւոր գործ մ'է, սակայն պարտ է ըսել որ զարգացեալ այլ ոչ մտաւ
ժաբերու յարմար է:

Ահաւասիկ այդ թերին կը լեցունէ այս անգամ Պ. Անդրանիկ վարժա-
պետան իւր Աւգուստ Բրիտանիական երկով, երկ մ'որ շատ պարզ
սճով կը բացատրէ այդ բարձր ուսումն, և հեղինակն կարծես տղու մը
լեզուն փոխ առած է որպէս զի կարելի եղածին չափ դիւրամբունիկ և ու-
խորժելի բերէ իր գասերը:

Պ. Անդրանիկ, բոլոր սեփը առած է սիրոյ վրայ կանգնելու այն
քարոյական շէնքը մարդուն՝ իբր հաստատուն հիման վրայ, զոր այլ ևս ոչ
հոյր, ոչ փոթորիկ, ոչ որոտմունք, ոչ շանթը կարող են շարժել իր
տեղէն: Դա անմրդով կը մնայ:

Եւ ինչպէս փորձուած է, տղու մը ֆիզիկական ու բարոյական կորովը
ծ իւր մտաւորական կարողութիւնը իւր թարմ ու պարզ վիճակին
մէջ իսկ այնչափ առջիկ ու կայտառ է և իւր ուրախ և զուարթ վիճակին
մէջ այնչափ անմեղ է, որ կարծես առատահոս տղիւրի նման Աէ՛ր կը բզզ-
ֆի տնկէ, այնպէս որ մարդկային գաժան ընտանեացի ինչները իսկ գուրգու-
շանք կը նային այն հրեշտակային արարածին:

Ահաւասիկ, այսպիսի հրեշտակի մը, անմեղ գառնուկի մը ոմանք սոր-
վեցնել կ'ուզեն թէ Աստուած մը կայ, Գերագոյն էակ մը կայ որ երկնք և
երկիր ու՞րայ որ տիեզերք ստեղծած է, թէ նա մեր ամենուն Հայրն է, և
ի՞նչ նա մեզ կը սիրէ իրեն իւր հարազատ զաւակներ, Դա իրեն Հայր, որ
կը անուցանէ ու կը խնամէ իւր զաւակները, շարունակ խնամք լը տանի
մեր վրայ, կը հոգայ և կը պատուարէ զմեզ, հակառակ խնամք լը տանի
չառ խորհրդաւոր և անխնային ստորոգելիներ, որոց վրայ մարդկորէն

գտնաւոր մը կազմէր զարգացած մտքերու ունդամ ստուգապէս դժուար է, ո՞ր կը մնայ ուրեմն մատաղ մտքերու հասկանալի ընելն զայն:

Ճիշտ այս դժուարահասկնալի կէտերուն է որ անդգալի կերպով ուղղութիւն մը տալով՝ Պ. Անդրանիկը կամաց կամաց կը հալթէ դժնիկները անել ճամբուն, առաջնորդելով դէպ ի կէտ նպատակն, կը պատրաստէ մատաղ մտքերը հասկնալու այն անշնչի ճշմարտութիւնները, ինչ որ դիւրութիւն պիտի մատուցանէ յապագային նաեւ դաստուններու և մտնաւանդ տղաքներուն, որոնք առանց երկիւզ մը կրելու սիրով պիտի մօտենան այն անհասկանալի հարցութիւններուն գիտակցօրէն և սիրով պատասխանելու, յօժարութեամբ սորվելով զանոնք:

Ուստի մեր խնդակցութիւնը յայտնելով՝ հեղինակին, որ լաւ տշխատութիւն մը կ'ընձեռէ Ազգիս մանկաւայն որպէս զի կրօնի ուսման մէջ յառաջադիմէն, կը սիրենք յուսալ թէ ապագային երկխորդ և երրորդ դիւրբերը աւելի ծօխ և աւելի օգտակար ընծայելու համար իւր անխնջ աշխատութիւնը չպիտի զլանայ յոգսուտ և ի սէր մատուց մանկաւայն, ի փառս Ս. Եկեղեցւոյ և ի պարծանս Ազգին:

8 Օգոստ. 1898

Գ.Ա.ՌՐՈՒՂ ԲԷՆՑ. ԽԱՉԱՏՈՒՐԵԱՆ

Իււր:

ՆՈՐԱՀԱՍՏԱՏ ՈՐՐԱՆՈՅՐ

Այնթնակ ալ ունեցաւ իր Որբանոցը: Ուշ սկսեց քաղաքս որը խնամելու գործին, տար յանցանքը ուրիշին չենք կրնար վերագրել, ինքը զանգաղ շարժեցաւ: Այնթնակը բաւական մօծ կեդրոն արհեստներու և վաճառականութեան՝ աւելի բարեկեցիկ և աւելի հորուստ է՝ քան մօտակայ քաղաքները. նոյնպէս, բաղդատմամբ անոնց, քիչ փոքրուեցաւ անտեսանալի տաղանդներ: Այս քաղաքը կրնար, որերու խնդրին սկսելէն անմիջապէս վերջ, ծառայել Ազգին, ինչպէս շատ մը կեդրոններ: Բայց այսպիսի բանի մը վրայ չխորհեցաւ, մինչև որ հարկեցուցիչ պարագաներ եկան և իր դիւրագգածութեան զպահ: Այս գարնան մէջ էր, տեղւոյս ամերիկեան որբանոցէն քանի մը գեղօհայի նշաններ նշմարուեցան, և հրապարակաւ բողոքեցին, վէճին ամենէն տաք միջոցին էր՝ երբ Մանչէսթերաբնակ ազգայիններէ Պատրիարքարան լուր կը հասնէր՝ թէ կը փափաքեն, գաւառներու մէջ, որբեր խնամելու և՛ թէ այս նպատակին դրամ՝ յատկացնել որոշած են: Պատրիարքարանը այդ դրամը (ամիսը 15 ոսկի) մեղ խնտացաւ: Երանալը անտեսելուն՝ Գաւառական Վարչութիւնը ձեռնարկեց Հոգաբարձութեան մը կազմութեան. 2 քահանայէ և 2 աշխարհական կազմուեցաւ Հոգաբարձութիւնը:

30 սրբի համար դրամ պիտի գայ: Այս երեսունը շա՛տ քիչ է՝ նոյնով մերձակայ տեղերու անհուն պէտքին: 23 տեղ նամակ գրուեցաւ ան-

տէր և աղքատ որբեր զրկուելու : Տարեկան 140 — 150 օսկի ալ տեղացիք պիտի հայթաղ լինեն . այսպէսով 40 տղայ պիտի պատուարուի մեր նորոգաց որբանոցին մէջ : Իրաւ Այնթապցիներուն համար շատ անշուն բան մ'է տոյս զհօգուծիւնը , բայց ամեն մարդ կը յուսայ թէ գտնէ գալ տարի 40 ը 50 ի պիտի բարձրանայ : Իս ասանց վարանելու կը յուսամք և կը հաւատամ , թէ և տեղացի չեմ , բայց Այնթապցիները լուր կը ճանչեմ : Կոստի թէ բացման ատեն իսկ որոշեալ թիւէն ուելի պիտի առնեն : Չմոռնալք ըսելու թէ այդ 40 ի 45 ը միայն Այնթապէն պիտի ընտրեն :

Հիմա , ամենայն անձնութեամբ դարձի փակած են . Հոգաբարձութիւնը կազմեց Տիկնանց Խնամակալութիւն մը , զպրօցին աստիճան պէտքերը հոգալու , ես յոյսս մանուսնդ այս մարդասեր խմբակին չ'ըսյ կը դնեմ . Իգական սեռը հրաշք կը դործէ՝ երբ խնդիրը բարեգործութեան շուրջ գտնուի : Հոգաբարձութեան համար ալ յոռետես չեմ , հոն մեր ամենէն աշխատասեր և հասկցող երկու քահանայները կան , աշխարհական անդամները հասկնալու համար իրենց գործունէութեան կըստպանք :

Ա.Բ.Գ., 13 Օգոստոս

ՄԱՍԻՆՈՆ

ՄԵՆ ՊԵՏՐՈՍ ՓԲԲՓՈՐԲՍԵԱՆ

Առ Խմբագրութիւն

Ներկայ ամսոյ 9/21 Կիւր. օրը տեղւոյս Ս. Աստուածածնայ եկեղեցին խիստ յուզիչ տեսարանի մը հանդիսարան եղաւ : Հոգեհանգստեան պաշտօն մ'էր որ կը կատարուէր ի հանգիստ հոգւոյ Տիար Պետրոս Գրիգորիսեանի , Ատենապետի տեղւոյս Ազգ. Կրթարան — Որբանոցի Խնամակալութեան ի Մանչեսթրը Պաշտօնի արտորուութեան նկարագրութեան առաջ կ'ուզեմ հանգուցելոյն օգտուէտ կեանքը համառօտակի դժեւ , քանզի թեքուս նա մեր հասարակութեան շատին անծանօթ դէմք մ'է :

Հանդուցեալ Տիար Պետրոս Գրիգորիսեան Պալեսիի 50 տարիէ ի վեր հաստատուած էր ի Մանչեսթրը Մանիֆատուրայի վաճառականութեամբ : Հոն օտարներու առաջ թէ՛ իւր և թէ՛ ազգին անուանը պատիւ բերող զիրքի մէջ գտնուած՝ միանգալայն ամեն բարենպատակ գործերու օգնող և ձեռնուէր : Տեղւոյն հայ եկեղեցւոյն հոգաբարձուն , վերջերս ալ տեղւոյս նորաբաց Որբանոցի հաստատման գլխաւոր ստորադրող և մինչև վերջը անոր Մանչեսթրի խնամակալութեան Ատենապետն էր , զորս մինչև ցմահ իւր պատուաւորապէս վարած էր : Վերջերս

Պօլիս եկած լինելով՝ իւր քրոջ տան պարտէզին մէջ Յուլիս Ե/20
չորեքշաբթի օրը յանկարծամահ կը լինի։ Իլուր այս ցաւալի
մահուան՝ Որբանոցին տեղւոյս Տնօրէն ժողովը կը փութայ հո-
գեհանգստեան պաշտօն մատուցանել տալ բարերար և ար-
արդիւնաւոր Տիար Գրիգորիսեանի հոգւոյն համար։

Նոյն կիւրակէ առաւօտ հանդիսաւոր պատարագէ զինի
դ պրայց դատը ունենալով իւր զլուխը ժամարար Արժ. Տէր Յով-
հաննէս հայրը, ատենանը բարձրացած սեւ մահարեմը շրջապա-
տեց, օրոց բոլորովը կանգնեցան մամեր ի ձեռին Որբանոցի
աշակերտները կրող լուս և տխուր գէղքերով։ Ներկայ էին
Որբանոցին ուսուցիչները և բաւական ժողովուրդեան բազմու-
թիւն մը։ Արարողութիւնը ոչ միայն հոգեւոր այլ և ազգային
տխուր երևոյթ մը ունէր որ կը մտքմանար այդ օր յանձին
Տիար Գրիգորիսեանի։ Պաշտօնը սկսաւ «Որ յանկից» և ուրիշ
հանգստեան պատշաճ շորակոններով, որոցմէ յետոյ ժամարար
քահանայն աւետարանը կարդաց և Տիար Գրիգորիսեանի օգտա-
ւէտ կեանքը համառօտակի գծելէ զինի կոչում՝ ըրաւ ներկայից
նմանող և հետևող լինիլ անոր ընթացքին։ Ասիէ վերջը ատենանը
բարձրացաւ որբերէն մին և դամբանական մը արտասանեց. ը-
ստա թէ «Մեր ողբացեալ պաշտպանը, Մեծ. Տիար Պ. Գրիգոր-
իսեան, անձամբ ծանօթ եղած չէր մեզի, ինչպէս մեր շատ մը
բարերարները, որոնք զթափրութեամբ աշխարհիս ամեն կող-
մերէն վեհանձնօրէն օգնութեան ձեռքեր կը կտրկառնէն մեզի, և
մեր տկար ու անօգնական քայլերուն առաջնորդ կ'ըլլան, սա-
կայն ծանօթ էին մեզի իր մարգարտական, ազգասիրական աղ-
նիւ զգացումները, որոցմէ մղուած ըլլալով ստանձնած էր մեր
Որբանոցին ամենէն կարեւոր պաշտօններէն մէկը։» Որբին այս և
սոյնանման շեշտերը մեծ տպաւորութիւն յառաջ բերին ներ-
կայից վրայ։ Ասոր յաջորդեց «Յուրաք միջեց» տխրանուագ եր-
գը, որմէ անմիջապէս յետոյ յուզեալ և արտասուք յաշո Տիար
Մ. Սվազեան ատենան եկաւ և պերճօրէն խօսեցաւ հանդիսիս
անձնաւորութեան նկատմամբ և խիստ ընտիր յորդորական մը
ուղղեց որբերուն։ Իւր խօսքը վերջացուց հետեւեալ կերպով.
«Պարոններ, դուք պէտք է մեր անձր կատարելապէս ճանչնաք,
պէտք է երախտապարտ լինիք թէ մեր բարերարներուն և թէ
ազգին. ի վերջոյ ձեզ երեք բան կը մնայ ընել. աշխատիլ հոս,
աշխատիլ յետ ընթացաւորութեան և դարձեալ աշխատիլ
ձեր երկիրները։» Հանդէսը այնքան սխրալի ու յուզիչ էր որ

ներկաները յարաստու շարժեցան և գտնուեցաւ ժողովրդեան
մէջն մէկն ալ որ իւր յազումը և զգացումը շխարենալով զըս-
տել ինկաւ մարեցաւ:

Ամեն ոք լաւ ու ախար տալաւ որովհետեւ տակ մեկնեցաւ
Եկեղեցիէն, անտարակոյս «Յիշատակն արդարոյց օրհնութեամբ
եղիցի» մաղթանքով:

Կէտրոս - Նէկէտ

ՅԲԾ՝ ԱՍՏՏՈՒԴԵԱՆ

15/25 Օգոստոս 1898

ԾԱՆԿԱՆՈՅ ԱՊՈՒՆ

Ա.Ս. *

Ապակեպատ ծաղկանոցին մէջ չէ գուն
Թաղարները շարուած էին քովէ քով,
Շուշան ու վարդ կը ծաղկէին գոյն գոյն,
Թէն աշունն հասած էր ցուրտ երկինքով:

Արեւն հագիւ արմիրէն վար կը մահուէր,
Քամին կուշար իր տխրաբոյր մեղեդին,
Կը մօտենար մեռել ցուրտ, աշներ,
Ծաղկա՛ց հոգին տանելու մութ անդունդին ...

Ծաղկանոցին արուստական գարնան մէջ
Կը ժպտէին վարդ, մանիշակ իրարու,
Կը հեգնէին սարսուռներով բիւր անոթեր
Դուրսը հեծող փաթորիկը անարկու:

Այդ ճիծաղկոտ ծաղկներուն դրացի,
Անկիւնի մը մէնութեան մէջ անցնկեր,
Դաշկատերու նոճատունի վրէպեցի,
Լեռն'ն ճնամոյ, գոր բաղդը հո՛ւ կը նետէր:

Նկուն դիրքով անշարժ ու չո՛ւտ, մահուան պէս,
Ճակատն հակած ծաղկանոցի վեղկերուն,
Օտար հոգի արտա՛մ գառակն չը կարծես,
Որ քցուած էր հոտա՛քէ՛ մի մոլորուն ...

* *

« Ինչո՞ւ, տխու՞ր եմ, » հարգուցի յուզմունքով,
Հոս տարուն օ՞ղ կայ ... ճաղկներ քեզի մեռ,
Փոթորիկէն հեռու կեանքդ ա՛մբողով
Կ'անցնի, բոյրի, սիրոյ կեանք մի ա՛մկարօտ:

Նոճին չարժեց իր տերեւներ դաշկահար,
Հասակէ՛ր ցունց մի ասեցաւ, դառնագին,
Կարճեցի՛ թէ չո՞ի՛կ թէն, անբարբառ,
Այլ միմուտ մի կուգար մօտէն թաղարին:

— « Ձիւ դարձուցէ՛ք հին շեռնեղուն ամեհի,
Տարէ՛ք անեղ միրիկներուն ցուրտ աչնան,
Այս թաղարի կեանքը ցո՛ւրտ է, ամայի,
Տերեւներդս փոթորկին տա՛կ թող հորնան:

Թող ունենա՛մ գարնան՝ տ՛րեւ, ան՛րան՝ ձիւն,
Այն, չե՛մ սիրեր գարուններ, որ շափտեան
Ձիւղով՝ խամրին . . . : Ձիւ տարէ՛ք հին շեռնեղուն
Ուր նոճիներ չա՛րի՛ն վստիան ու պատեան . . . :

Կը սիրեմ հոն խաղաղ հեռոյ փոթորկին,
Երկիւղ չխաղ հոն ամպին չանթի ու կաշճաւ,
Հեզմոտ դիտեմ պիտի հեղեղն ցայրագին,
Որ գոբի դէպի անդո՛ւնդն աճ չտոտակ . . . :

* *

Քանի մը օր անցաւ, գացի հոն ի որէն,
Ծաղկները բացուեց կին ժպտալին,
... Մեմիկ անկիւնն զրկուած էր թաղարէն . . .
Կեղծ գարունին մէջ խամրա՛ծ էր հէք նոճին . . . :

Իզմիր

Ռ. ՈՐՐԵՐԵՍԵՆ

ԱՌՏՆԻՆ ԳՈՐԾԵՐ

Դրեանց. — Գ. Կասանդրեան — Մ. Սարգսեան. — Նոր Ուս-

Խորհուրդ. — Նոր Աստուծոյ. — Հին Յուս-

. . . Խմբագիր. — Եթէ ոչ Աստուծոյ Գործերն, առտնին ցաւե-
րու մէջ կարող եմ յիշել անձ մ'որ թէ ի Պօլիս, թէ յԵրւսա-
թէ յԵգիպտոս և Կովկաս աշխարհ խնդ ու ծիծաղ զրգռած է
ներկայ սերունդին՝ իր ծաղրածու հաղուազիւտ տաղանդովն, և
աշխարհն նշանակելի զԼմբով մը պիտի ներկայի մեր ապագայ
սերունդին։ Հայ թատերաբեմին առաջնակարգ կատակերգու-
կին՝ Դրեանցի կ'ականարկեմ, որու մահադոյժն թէ՛ թատերասէր
դասակարգին և թէ՛ Հայ մամուլին աշխարհ վիշտ պատճառեց, և
որու վրայ աշխարհ կենսագրական սրտաշարժ և հետաքրքրա-
կան տեղեկութիւններ գրուեցան։ Սակայն մեր մէջ Դրեանց
գրեթէ մոռցուած էր, այդ նշանաւոր կատակերգական՝ որ՝ եթէ
եւրոպական միջավայրի մէջ գտնուէր կարող պիտի լինէր ոչ
միայն աւելի հոգսի ու փայլ չափի իր զարմանալի տաղանդով,
այլ և իշխանական կեանք վարել, մեր կողմերն՝ առեն առեն՝
իր ապրումնոր ճարեւել համար ստիպուած էր գերձակութեամբ
և այլ արհեստներով պարագլուխ Գեթ վերջին տարիներն՝ Ղըր-
եանց գտաւ Կովկասի հայոց մէջ՝ ուր թշտերական ոգին ա-
ւելի կենդանի է, իրեն արժանի միջավայր մը, գտաւ իր ար-
ուեստագէտի արժանի յարգն ու վարձքն և ազգէն յուսահատ
չմեռաւ։ Այսպէս աստանդական թշուառ կ'անցնին սեղ պէր
մէջ մարդիկ՝ որ զանազան ասպարէզներու մէջ՝ ճշմարիտ տա-
ղանդներ, ինքնաբուն շողով փայլող աստղեր եղած, այլ ան-
տես և տնրադէր անցած են, մինչդեռ անդին՝ կասկածելի լոյ-
սեր՝ փողհարներու շնորհիւ՝ իբր անգիւտ հանճարներ հոգակ-
ուած։ Միշտ «գնա՛» մեծ իր եկու սիրեմ » ստածը կ'ընէմ, երբ
կ'տեսնեմ անձի միջոցով մ'որ անդադար կ'զանգատի որ-
պէս թէ հանրային լուսաւորութեան անձնուէր, ճշմարիտ գոր-
ծիչներ չունի, և սակայն շատ անգամ անոնց արժանիքը դնա-
հատել չգիտէ, անոնց երես կ'զարձնէ և միշտ անգամ կ'թու-
քումուրէ։ Եւ այս գունակ ժողովուրդ մը, տարակոյս չկայ թէ
միջակ մնալու ստիպանուած է միջակութիւններու մէջ՝ իր նա-

խանձոտ և ինքնուհաւան բնաւորութեան յարմար ճարակ զըտ-
նելով:

— Իսկ այն հայ գործիչներն՝ որ մտաւորական աշխարհի մէջ՝
իրենց յատուկ կայան մը, դրութիւն մ'ընտրած կ'աշխատին ան-
վրդով և անձայն՝ հեռի ժողովրդային ժխտէն և գրական պայ-
քարներէ ու դաւերէ, այլակերպ քննադատութեան մը կ'են-
թարկին՝ երբ նոր վարդապետութեան մը յանկարծ արձագան-
քը կ'իյնին իրենց կենդանութեան ժամանակ, և նորագոյն ու
այլանդակ հալածանքի մը՝ երբ իրենց վերջին շունչը կ'աւան-
դեն: Այս կարգէն է և մեր հայրենակից՝ ողբացեալ Գ. Կոս-
տանդեան, որու կենաց և գրական աշխատութեանց վրայ զա-
նազան՝ մերթ իրաւացի և մերթ անհիմն՝ տեղեկութիւններ բա-
ւական չհամարելով՝ ումանք ելան անոր առտնին վարուց ու յա-
րաբերութեանց մասին այնպիսի անվայել, այնպիսի վայրագ
գիտողութիւններ ընել օրագիրներու մէջ՝ (որ ընդհանրապէս
սովոր են անխտիր իրենց ծոցն ընդունիլ՝ իրր անկողնիսակա-
լութեան նշան՝ տրամագծապէս իրարու հակասական յօդուած-
ներ) որ ընթերցողն կ'չփոթի, կ'սրտմտի և կ'սորհի թէ գրող-
ները թէ ոչ հրատարակողները դատապարտէ: Որքան որ մի
քանի բանիւրուն և խոհական գրիչներ Աբեւէլէ մէջ՝ ինչպէս Պ.
Հրանտ Ասատուր և Տօք. Վահէ մի քանի յախուռն դրողներու
բերին չափն արժանապէս տուած և Կոստանդեանի յիշատա-
կին վայելուչ յարգանքը մատուցած են, սակայն՝ ինձ աւելի մո-
տէն ծանօթ, կ'փափաքիմ մի քանի խօսք ըսել բարեյիշատակ
գիտնականին վրայ: Գ. Կոստանդեան ոչ միայն իրր անձման
գիտուն մ'որ ֆրանսերէն հանրագիտարան մը կ'պատրաստէր, պիտի
հաջակուէր անշուշտ, այլ և անձման հայրենասէր մը՝ եթէ իր
ծանրագին մատենագրարանն Ազգին նուիրէր, փոխանակ Յունաց
նուիրելու: Արդ՝ ինչպէս մարդուն արժանիքն, նոյնպէս իր բո-
լոր կեանքն այդ ըրած կտակին տեսակէտով կ'դատուի և կը
դատաւիտուի: Եւ միթէ այս տրամարանակա՞ն է, բանաւոր
է, քննադատութեան հիմն պաշտպանելի՞ է, ոչ երբէք: Արդ էն՝
ձեր դամբանականին մէջ՝ հարեանցի ակնարկեր չ'ը թէ ի՞նչ
էր այդ կտակին շարժանքն, թէ ԲԱՆԱԻՈՒՄ պատճառներ ունէր
Կոստանդեան այդպէս շարժելու, և շատեր՝ այդ բանաւոր պատ-
ճառն՝ ներկայ պարագայից լուսով դատելով՝ քաջ ըմբռնեցին՝
իրաւ, սակայն ռամիկին՝ որ միշտ կ'փափաքի ամեն բան իր յա-
տուկ անունովն նշանակուած տեսնել, տակաւին կ'ընդէր հաւ-

տալ որ Կոստանդեան Հայ էր, թէ արդարաւէր ազնիւ անձնաւոր, թիւիւն մ'էր: Յետին ծայր տգէտ լինելու է անձ մ'որ Կոստանդեան գերդաստանն՝ հայութեան դրոշմէն զրկել, Կոստանդեանն՝ որ Եւսուֆեան գերդաստանին հետ, այնքան բարերարութիւններ բրած է ազգին, որ հին Հռիփսիմեան վարժարանն հիմէն կառուցած էր իր ծախքով, որ այսօր Մեսր. և Հռիփ. վարժարաններն՝ անոնց կտակած կալուածներու հասոյթներովը մեծ ժառամբ կ'մատակարարուի, որ մեր դպրոցական թանգարաններու ստէյլ մեծագումար դասական գիրքեր նուիրած են, և ինչպէս Պ. Գալուստ Ասուհմ. Խորհուրդներու գործօն անդամակից եղած է իր հարազատին՝ Տօք. Պօղոս Կոստանդի հետ, նոյնպէս այս վերջինն ժամանակ առ ժամանակ անձնուրարար դասախօսած է ձեր Տեղութեան ժամանակ, քաջ զիտէք: Եւ ի՞նչ բրած են անոնք որ մեծ մեծ կ'ընտրեն և ապշաբէն իրրեւ տհաճ կ'ըմբասեն անձեր՝ որ հայութեան սլափա կը բերեն թէ՛ իրենց տաղանդով, թէ՛ բարեգործութեամբ և թէ տոհմասիրական ծառայութեամբ, անշուշտ ոչինչ, և առ հասարակ անոնք որ կ'աջնեն նոր գոցուած գերեզմանի մ'առջև, որ միայն թուելի միտակով կարծեն Ազգին ղեկը կ'վարեն, մարդկային զգացումէ իսկ զուրկ, սղորմելի արարածներ, չըսեմ ազգին թշնամիներն են:

Այլ է այն խնդիրը թէ Կոստանդեան՝ իրրեւ գիտնական, իրրեւ հայ դրական մարդ ի՞նչ արժէք ունէր, թէ իր թանկագին մատենադարանով էր անուանի թէ ոչ - լեցուն ուղեղովն ի հարկէ՝ ս'ըքան մեծ կամ փոքր լինի մարդ մը՝ դադաղին ախար սոցաւորութեան ներքեւ չկրնար ըստ արժանւոյն դատուիլ, և բնապէս՝ ես առաջինն, չէի սպասեր որ ձեր դամբանական զբուռածին մէջ հանդուցելոյն գործերուն վրայ քննադատական տկնարկութիւններ ընէիք: Իր՝ աչքի զարնող և երբեմն ահագին փաթորիկ մը յուզող, գործն եղած է Մէլհոյն, որու վրայ ձեր գրած երկար ֆնտրադատան իմաստասիրական տեսակէտով 1878 * ին այնքան գնահատուեցաւ՝ յատկապէս՝ անուանի մանկավարժ Մանդինեանի կողմէ, որ ինքն ալ հոգեբանական տեսակէտով քննեց այդ գործն, և ձեր գրածը պահ մը պաշտօն թիւն ձգեց ձեր և հեղինակին մէջ: Եւ բաց ի Պ Վառէն՝ որ միախնարական տեսակէտն իրեն հիմ բռնած էր, մեր Պ. Ոս-

կանեանն ալ Պոսիւէի և ուրիշ Թրանսսցի տատաւած արաննե-
րու վրայ յենելով՝ Օ. Կոնք յիշէր մակագրով Ֆրանսերէն տես-
րակ մը շհանեց: Բայց՝ այս ամեն քննադատական երկերու հա-
հակառակ՝ Մէլնոյի վրայ գործն, ըստ իս, հիմնովին չէ պարզուած
և անոր աղբիւրները չէ հետադադուած: Ապագան պիտի ցոյց
տայ թէ Գ. Կոստանդեան կարող էր աւելի օգտակար լինիլ
Ազգին՝ իր վայելած անկախ գիրքովն, կարող էր մասնակցիլ
գրական և իմաստասիրական շարժման մ'որ այնքան կարօտ էր
վարժ և հմուտ գրիչներու:

— Ինչպէս իզմիր՝ նոյնպէս ալուր մեր հասարակային զըպ-
րօցներն՝ արձակուրդէն ետք բացուեցան, իրաւ, բայց տակա-
ւին նախորդ գպրօցական շրջանի Խէղէկա՛նէր ճշ շկարդացի և իմ
գաղափարներս մեր կրթական գործի վիճակին վրայ շատ չը-
փոթ են: Եթէ անգլայս սղիւ վարժարաններու Տեսուչ Պ. Սա-
րըեան հրաժեշտ առաւ, այլ և այլ պատճառաւ, իր պաշտօնէն,
միթէ պատասխանատուութենէ ալ հրաժեշտ տալու իրաւունք
ունի: Թերեւս կ'հետեի իր նախորդներուն, որ իրենց ռաբին
փոյին թափուելով՝ դուրս ելան, առանց Հասարակութեան
յայանելու թէ ինչ բրին, ինչպէս գտան գպրօցներն և ինչ
բարւոյումներ կամ՝ զեղծումներ ներմուծեցին: Համառօտ՝ հա-
մարատուութեան պաշտօնն՝ որքան որ երբեմն տեսած և լսած
եմ, տեսչութեան յարակից պաշտօն մ'է, որ բաւական տարի-
ներէ ի վեր զանց առնուելով՝ ոչ ոք գիտէ թէ ինչ կ'անցնի կը
գառնայ մեր աղէկային կրթարաններու մէջ, և ոչ ոք թերեւս
կ'հարցնէ՝ անտարբերութեան ծաղաղոյն եզրը հասնելով՝ թէ
ինչ է գպրօցական ելքն ու մուտքն՝ թէ ուսումնական և թէ
նիւթական տեսակէտով:

— Մեր Քաղ. Ժողովին վերջին փորձն ալ՝ որով Լուդէֆ.
Պալեօզեան և իր նշանակած խումբն ուսումնական անդամակ-
ցութեան կոչած էր, ի դերեւ ելնելով, նոր Ասումն. խորհուրդ
մը կազմուեցաւ, որու անդամներն են. Տեաքը Տօք. Սպարթալ-
եան, Սեր. Գաւթեան, Թ. Թումայեան, Ե. Ներսէսեան, Ռ.
Պահարեան, Յ. Գ. Բարադեան, Մ. Նուպարեան. վերջին երկու
անդամակիցներ հրաժարած՝ միւսներն անմիջապէս գործի կը
ձեռնարկեն, նոր տեսչի մ'ընտրութեան համար Զահրայ Էֆ. ի
հետ կ'ընտրուին, բանակցութիւն՝ որ անարդիւն կ'մնայ, և ի
վերջէ՝ որոշելով առանց ընդհանուր տեսչութեան վարել վարժա-
րաններն, միայն երկու առաջնակարգ դասատուներու հսկո-

ղութեան ներքեւ, Ժրաբէր կ'սլատրաստեն, դասառուներ կ'սահմանեն, և մեծ եռանդ ցոյց կ'տան կարգապահութեան և յառաջդիմութեան կարևոր պայմաններն ապահովել որ իրական արգիւնք յառաջ բերեն: Փափաքելի է միայն որ Ուսումն. խորհուրդն՝ լոկ հայ մանկուոյն բարոյական, մտաւորական և ֆիզիքական պատշաճ կրթութիւնն նպատակ ունենալով միայն՝ համեմատութեամբ գործէ, արտաքին անշահ՝ Եւրոպէի չազդուի, և բժականդ իր ու սնոտի նկատումներէ զերծ՝ անվրդով շարունակէ իր սլաշտօնաւարութիւնն:

— Ոչ նուազ ուշադրութեան արժանի է տեղւոյս Ազգ. Հիւանդանոցն, որ՝ ինչպէս Հոգաբարձու տեարց, նոյնպէս խնամակալուհի տիկնանց շնորհիւ, որոց մէջ իր փորձառութեամբ և լուսամիտ գործունէութեամբ մեծ կշիռ ունի Տիկին Շապուրօֆ, բարեկարգութեան և մաքրութեան երես կ'տեսնէ, և յուսալի է նաեւ՝ կանոնաւոր մատակարարութեան: Բայց որովհետեւ Հիւանդանոցի նոր պիտոյից հետ նորագոյն ծախքերու պէտք կայ, խնամակալուհի տիկնայք այս վերջին օրերս գեղեցիկ որոշում մը կ'ընեն: Այդ որոշումն է Բաշաւի չրթարերութիւնը դադարեցնել, քանի որ դժուարին է անոր հասցիով անմիջական դարմաններ տնօրինել, և անոր տեղ, հանգանակութեան նպատակաւ անձնական չրթակայութիւն մը հաստատել: Հետեապէս՝ խնամակալուհի տիկնայք յանձն կ'առնեն անձամբ չրթիլ տունէ տուն և դրամական նպաստ հաւաքել, հաւանութեամբ Պատ. Հոգաբարձութեան, յօգուտ սոյն գթութեան յարկին: Իրաւի՝ խնամակալուհի Ագնիւ Տիկնանց այս յանձնառութիւնն ամեն գովեստի արժանի է, զոհողութիւն՝ որու արդեամբ պիտի պատասխանէ անշուշտ Հայ Հոսպիտալութիւնն, և ես անոր գոհունակութեան թարգման լինելու պատիւն ունիմ:

— Սակայն այս նոր ձեռնարկն յիշելով՝ կարելի չէ մոռնալ հին ցաւ մ'որ հետազհետէ կ'ծանրանայ և տեսակ մ'ախտի վերածուելը կ'սպառնայ, այս է՝ տոհմային գործերու և հիմնարկութեանց նկատմամբ անտարբերութիւն մը: Մէկ կողմէ՝ հայ մանուկներ գունդագունդ օտար դպրոցներ կ'իյնան, բանիւրուն տնձեր ազգային պաշտօններէ կ'աւրջին, արհեստանոցը թափուր ու փակ կ'մնայ, միւս կողմէ՝ ազգ. տուրք վճարելու դժկամակութիւն մը կ'տեսնուի, և չապշուրեան հետ եւրոպական զարգացիւթիւնն օրէ օր կ'աւելնայ, այնպէս որ հայ եկեղեցի,

դ պրոց, առ սջնորդ արան նշանակութիւն մը չունին շատերու աշ-
քին, և քարափի վրայ երեկոներն մի քանի բաժակ քարեջուր,
մի քանի սիրային ակնարկներու և ժպիտներու փոխանակու-
թիւն, մի քանի վայրահաչութիւն, և մի քանի սիւղածեմ շրջա-
կայութիւն՝ երջանկութեան դերացոյն վայելքը կ'նկատուի նե-
պիկութեան դպրոցի կարգ մ' աշակերտներու համար:

Եւ այս անտարբեր շարժումնքն, որու պատճառներուն վրայ
չեմ ուզեր խօսիլ, աեղւոյս հայ որեարը բարոյական անկման
տանող ցաւալի նշաններն են:

15 Աեւեբէր

ՍՐԱՍԱ

ՆՈՐԻՔԱՏԻՈՐՔԻՆՔ

Առ Խմբագրութիւն

Ներսէսեան Որդատիրաց Ընկերութեան Գործադիր ժողովոյ
ներկայիս իւր խորին շնորհակալութիւնը հրապարակաւ կը
յայտնէ Մեծայարգ Տիգրան Սարգիս ԼՖէնտիի (ի Սինկարուր)
որ բարեհաճած է ի նպաստ Որդանոցիս 43 անդ. ոսկի հանգա-
նակելով զրկել Վարչութեանս, ձեռամբ Մեծ. Մարտիրոս ԼՖ.
Փափազեանի:

Անոնք որ պիտի վայելեն այս շնորհներն և տնօնք որ պա-
տիւ ու պաշտօն ունին յանուն նոցա դրել ներկայս միշտ պիտի
յիշեն Տիգրան Սարգիս ԼՖէնտիի որդատիրական զգացմանց
այս փայլուն ապացոյցն՝ որ յաւանք թէ միակը շինիք Որդանո-
ցիս տարեգրութեանց մէջ:

7/19 Աեւ. 1898

Ի Գիմաց Ներսէսեան Որդ. Ընկ.

Իւթի

Գործադիր ժողովոյ

Գանչապէր

Ա. Եւնապէր

Ա. Եւնապէր

Ս. ՏՕՆԻԿԵԱՆ

ՍՏ. ԹՕԹԱԹԼԵԱՆ

Գ. Մ. ՔԼԵՇԵԱՆ.

(Իբե)

Առ Խմբագրութիւն

Հոգաբարձութիւնս նախնական պարտք կը համարի հրապարակաւ իւր
խորին շնորհակալութիւնը յայտնել Մեծապատիւ Տիգրան Սարգսեանի՝ որ
բարեհաճ կամօք Սինկարուրի ազգայիններէ հանգանակութիւն ընելով քսան
անգլիական ոսկի զրկած է հաստատութեանս՝ ի պէտս պատասխանելու:

Ի Գիմաց Հոգաբարձութեան Ազգային Հիւանդանոցի

Ա. Եւնապէր

Գանչապէր

Ա. Եւնապէր

Յ. Գ. ԲԱՐԱՋԵԱՆ

Ն. ԶԱՄԱԳՃԵԱՆ

Վ. Կ. ՈՍԿԱՆԵԱՆ

Իւթի 8 Աեւ. 1898

Պատ. Հոգ. Որբախնամ Ընկերության ևղած նուէրներ.

Բանկաթերի Պատ. ազդեցիկներէ տարեկան 54 անգլ. ոսկի 40 որբերու համար:

Անշուքների Հայ գաղթականութենէ՝ ձեռամբ Պ. Տիգրան Սարգսեանի, 6 անգլ. ոսկի:

Փոխան ծաղկեպտակի բարեխիշատակ Գալուստ Կոստանդեանի համար Եւծ. Ազիթերի կողմէ 1 օսմ. ոսկի:

Փոխան ծաղկեպտակի Օրերդ Մարի Անդրեասեանի համար՝ Տիկին Նեկաոր Ս. Սիմօնաֆեանի կողմէ 1½ օսմ. ոսկի:

Փոխան ծաղկեպտակի բարեխիշատակ Մարտիրոս Ալփիարեանի համար Եւծ. Յակոբեան ընտանիքի կողմէ 1 օսմ. ոսկի: Ազն. Տէր և Տիկին Մերկերեանի կողմէ 3 արծաթ մեծիտ:

ՏՕՔ. ՊԵՐՆԱՐԳՈՒ ՈՐԲԵՐԸ

Յուլիս ամսուն՝ Տօք. Պերնարգոյի Արքանոցի հաստատութեան 55 ռուբլ. տարեց արծի հանդէս կատարուեցաւ ի ներկայութեան նշանաւոր Լորտերու և Տիկնանց. Նախագահն՝ Լորտ Արասէյ՝ իր ձառին մէջ յայտնեց որ Տօք. Պերնարգոյի արքանոցներուն ստատարներն չափ ազնիւ ու գնահատելի գործեր ըրած են: Յիշեալ չրջանին մէջ 54000 որբ աղջիկներ ու մանչեր յետին թշուառութենէ ազատած են: Այս պահուս 5000 մանկունք կ'գտնուին այդ Պերնարգեան Արքանոցներու մէջ՝ ուր մեծ հոգածութեամբ կ'սնանան ին և կ'կրթուին: Այդ կրթութեան արդիւնքը զանազան կերպով ի յայտ եկած են, և այս պահուս Պերնարգեան վարժարանները բարձր պաշտօններ կ'գտնեն թէ նաւային և թէ ուրիշ ասպարէզներու մէջ: Բարձր Բրիտանիա ունի այժմ 90 որբատուն և քարոզչական ծիւղեր որ Պերնարգեան հիմնարկութեան հետ կապուած են, ինչպէս նաև ի Գանատա: Այս յաջողութեան զաղանքը տեսք է փնտռել ոչ միայն առատասիրտ հոգիներու օժանդակութեան և կանոնաւոր ու լուսավոր մտաւարարութեան մէջ, այլ և լուր կողմակիցութեամբ տարագրութեան մէջ. գրեթէ 10 000 աղջիկ և մանչ օտար երկիրներ գրկուած են և 100 ին 98 յաջողութիւն գտած և յառաջացած են կենաց պաշարին մէջ: Ամեն տարի գրեթէ 700 բարեկիրթ և արհեստաւոր որբեր այդ հաստատութիւններէն կ'ազդեցին: Այդ Պերնարգեան արքանոցներն ոչ միայն մարդասէր հիմնադրին մեծ պատիւ կ'ըրեն, այլ և ընկերային և բարոյական տեսակէտով անթուելի բարիք կ'արտադրեն:

ԿԱՐԵԻՈՐ ԱԶԴ

Մամուրեան ԳՐԱՅՈՒՆԵՆ յառաջիկայ գործնական շրջանի բացման ատիժի հարկ կ'համարի ծանուցանել Արդոյ հասարակութեան և ի մասնաւոր Վարձարանաց Հոգարարութեան և Տեսուչներու թէ՛ ըստ առաջնոյն պատրաստ է ամենէ աւելի զեղեալ գիներով հալածայթել ամեն կարգի գաղացական գործարքեր թէ՛ հայերէն և թէ՛ թուրքերէն (Մ. Արիկեանի ամբողջ գործերը)։

Գրատանա Վարչութիւնն լիայոյս է թէ՛ յառաջիկայ շրջանի համար ևս գործնական Վարչութիւնք և Հոգարարութիւնք պիտի փութան գրատանա ընել իրենց յանձնարարութիւններն, զորս ամենայն վաւթով և անթերի ու գոհացուցիչ պայմաններով կատարելու համար ամեն քանք ի դրժ պիտի դրուի՝ ի գոհունակութիւն յաճախողաց։

Ասկէ զատ գրատանա յանձն կատնու թուրքիոյ և արտասահանի վերաբերեալ ու է յանձնարարուած գիրք վաւթով հասցնել խնդրողաց հասցէին գոհացուցիչ գիներով։

Գրատանա Վարչութիւնն ընթերցողաց ու շաղկապութեան կը յանձնէ իր սեպհականութիւնն եզոյ հետեւեալ գործարքերն, որք որդէն գործնական մեծագոյն մասին միջ կը գործածուին, այն է,

ԳՐԱՆԸ

Նոր Այբբենարան	1 1/2
Մանկական Պարուի	2
Առաջին Ընթերցարան	2 1/2
Երկրորդ »	3
Երրորդ »	5 1/2
Առաջաբանութիւն Աղջկանց	4
Առանիւն Տոնեսութիւն	6
Բանալի Հայ Դարագրութեան	3
Ընդհանուր Պատմութիւն Ա.	5
» » Բ.	10
» » Գ.	40
Երաշանութիւն	5
Պատմութիւն Հայոց	5 1/2

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ա. ՄԱՍԼՈՅ

Թղթիի համար	տարեկան	3 1/2 արժ. Դժ.
„ „		

Կ Ա Ն Խ Ի Կ Վ Ճ Ա Ր Ե Լ Ի

Հասցէ՝

Մ. Մամուրեան — ԻՋՄԻՐ

M. Mamourian — Smyrne

ԳՈՐԾԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆՔ

Կ. ՊՈԼԻՍ —	Մեծ. Սմբատ Է. Գաթեան. Գաղապէր Խան քիւ 46 Պաշեն Գաթիու
ՄԱԳՆԻՍԱ —	Մեծ. Մկրտիչ Է. Էրկանեան
ԷՕՏԷՄԻՇ —	Մեծ. Տիրան Է. Պէնակերեան
ՍԱՄՍՈՆ —	Մեծ. Երուանդ Է. Մարաշեան
ԵՐԻՉԱ —	Մեծ. Տիգրան Տէր Պիտրոսեան
ԵՐՈՒՍԱԼԷՄ —	Գեր. Տ. Սահակ Կալի. Խաղապեան
ԳԱՀԻՐԷ —	Մեծ. Կարապետ Է. Նաւասարդեան
ՄԱՆՉՈՒՅԻՐ —	Մեծ. Տիգրան վարդեան
ՊՕՍԹՕՆ —	Մեծ. Տիրան Է. Թաշեան
ԴԱԻՐԷԺ —	Մեծ. Տօփ. Փաշեան
ԱՏԱՆԷ —	Մեծ. Յակոբ Տ. Պօղոսեան
ՀԱԼԷՊ —	Մեծ. Յովհաննէս Է. Թալապեան
ՍԱՎԱՋ —	Մեծ. Միքիլան Է. Խալիպեան
ԹՕՏՈՍԹՕ —	Մեծ. Նշան Է. Ժամագործեան
ՉՈՐԼՈՒ —	Մեծ. Արքայապետ Է. Հայրիկեան